

AZƏRBAYCANDA SOSIAL HÜQUQLARIN VƏZİYYƏTİ HAQQINDA

HESABAT

2022

SOSIAL HÜQUQLARIN VƏZİYYƏTİ HAQQINDA

HESABAT

Bu Hesabat hüquqşunas Xalid Bağirov və iqtisadçı Zöhrab İsmayılın aparıcı iştirakı ilə Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi tərəfindən hazırlanıb

2022

Bu hesabat COVID-19 pandemiyası dövründə və 44 günlük ikinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanda prioritetləşən sosial hüquqların vəziyyətinə həsr olunur. Hesabatda əsas sosial hüquqların qanunvericilik bazası və praktik vəziyyət təhlil olunub və dövlət qurumları üçün tövsiyələr təqdim olunub. Hesabatın hazırlanarkən rəsmi mənbələrdəki məlumatlar, mətbuatda dərc olunan məqalələr və məhkəmə işlərindən istifadə olunub.

MÜNDƏRİCAT

Qısaltmalar	5
1. Giriş	6
2. Şəhid və şəhid ailəsi	8
3. Müharibə iştirakçıları	13
4. Əlillər və əlillik statusu	16
5. 20 Yanvar hadisələri ilə bağlı şəxslər	24
6. Çernobil qəzası iştirakçıları	25
7. Əfqanıstan müharibəsi veteranları	28
8. Qaçqın və məcburi köçkünlər	29
9. Valideynsiz uşaqlar	31
10. Hərbçilərin sığortası	34
11. Pensiya təminatı	38
12. Sosial müavinətlər	45
13. İşsizlik statusu alanlar	50
14. Ünvanlı sosial yardım	56
15. Kompensasiya və yardım	61
16. Güzəştli mənzil təminatı	64
Xülasə və tövsiyələr	72

QISALTMALAR

ƏƏSMN	Əmək və Əhalinin ` Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
NK	Nazirlər Kabineti
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
CESD	İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi
ÜDSY	Ünvanlı dövlət sosial yardım
TSERAS	Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Alt Sistemi
TSEK	Tibbi-Sosial Ekspert Komissiyası
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

1. GİRİŞ

Sosial dövlətin prinsipi, hüquqi vəzifəsi ədalətli sosial quruluşun təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası sosial dövlətin təsvirini vermir, ancaq hamının ədalətli, iqtisadi və sosial qaydalara uyğun, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi prinsipini bəyan edir.¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun da mövqeyi aydın ifadə olunur: Məhz dövlətin effektiv sosial siyasəti cəmiyyətdə əmin-amanlığın və firavanlığın bərqərar olmasını təmin edir.²

Konstitusiyanın müddəalarından belə çıxır ki, dövlət sosial-iqtisadi hüquqlar sahəsində həyata keçirilən siyasətlə vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasına, bazar iqtisadiyyatında insanın dövlət tərəfindən müdafiəsinə, sosial ədalət prinsipinə xidmət etməyi öz üzərinə götürmüşdür.

Dövlət büdcəsinin sosial müdafiə və sosial təminat sahəsində xərcləri 2017-ci ildə 2350.2 milyon manat manat³, 2018-ci ildə 2150.7 milyon⁴, 2019-cu ildə 2281 milyon⁵, 2020-ci ildə 3112.6 milyon⁶, 2021-ci ildə 3692.7 milyon manat⁷ təşkil edib.

Rəqəmlərin son illərdə artdığını görürük, ancaq problemlər qalmaqdadır. Pandemiya - 2020-ci ilin mart ayından elan olunan xüsusi karantin rejimi, elə həmin ilin sentyabrında başlayan 44 günlük savaşa əhəlinin sosial müdafiəsinə ciddi şəkildə sarsıdıb.

Bu hesabatın məqsədi sosial müdafiə və sosial təminatla bağlı problemləri araşdırmaqdır. Araşdırma iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə sosial müdafiəyə ehtiyacı olan həssas qruplar və bu qruplara aid şəxslərin statusunun müəyyən olunmasıyla bağlı problemlər göstərilir. Şəhid, şəhid ailəsi, müharibə veteranları, əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, 20 yanvar

1 <http://www.e-qanun.az/framework/897>

2 Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 965.2.2-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin IV hissəsinə, 35-ci maddəsinin VI hissəsinə və 149-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 21 oktyabr 2016-cı il tarixli qərarı;

3 <http://www.e-qanun.az/framework/39153>

4 <http://e-qanun.az/framework/42844>

5 <http://www.e-qanun.az/framework/45413>

6 <http://www.e-qanun.az/framework/45672>

7 <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

hadisələriylə bağlı xüsusi statuslu şəxslər, Çernobıl qəzasından zərər çəkənlər, Əfqanıstan müharibəsi iştirakçıları, məcburi köçkünlər və qaçqınlar, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar xüsusi həssas qruplar kimi öyrənilir.

İkinci hissədə həssas qruplar üçün nəzərdə tutulan təminatlardan (icbari dövlət sığortası, pensiya təminatı, sosial müavinətlər, işsizliyə görə təminat, dövlət təqaüdləri, ünvanlı sosial yardımlar və özünəməşğulluq, kompensasiyalar, güzəştli mənzil) və onların ödənilməsi problemlərindən bəhs edilir.

Hesabat hazırlanarkən müxtəlif araşdırma metodlarından və monitoring növlərindən istifadə edilib, sosial müdafiə ilə bağlı qanunvericilik aktlarına baxılıb, aktlardakı çatışmazlıqlar öyrənilib, yerli mətbuatın monitoringi aparılıb və monitoring nəticəsində sosial müdafiə və sosial təminatdan şikayət və etirazlar toplanıb, Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) məlumatları nəzərdən keçirilib. Və bu məlumatların ümumi analizi ilə yanaşı, başqa ölkələrə aid nümunələr müqayisə edilib.

2. ŞƏHİD VƏ ŞƏHİD AİLƏSİ

Mübahisələrə səbəb olan məsələlərdən biri şəhid statusunun müəyyən edilməsi məsələsidir. Azərbaycanda şəhid, şəhid ailəsi statusu və onların hüquqları ilə bağlı məsələlər “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında” qanunla⁸ (3 sentyabr, 1993-cü il), həmçinin Nazirlər Kabinetinin (NK) təsdiqlədiyi “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlərin tətbiqi qaydaları”⁹ ilə (15 yanvar, 1994-cü il) nizamlanır.

Qanunda şəhid anlayışı belə izah olunur: “Şəhid, Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olan, hərbi əməliyyatla əlaqədar itkin düşən və qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada ölmüş hesab edilən şəxsdir.”

NK-nin qərarında bu anlayış daha geniş təsvir edilib:

- *1990-cı ilin yanvarında Bakı şəhərində, Lənkəran və Neftçala rayonlarında faciəli hadisələr nəticəsində həlak olanlar;*
- *11 dekabr 1988-ci ildə Leninskəndə qəzaya uğrayan təyyarədə həlak olanlar;*
- *Azərbaycanda 1988-ci ildən 1990-cı ilin yanvarınadək Sovet Ordusunun qeyri-qanuni hərəkətləri və ya manevrləri nəticəsində həlak olanlar;*
- *Ermənistanla sərhəd rayonlarında və Qarabağda erməni təcavüzü, habelə ölkənin digər ərazilərində erməni hərbi təxribatları nəticəsində həlak olmuş və itkin düşmüş mülki vətəndaşlar;*
- *Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan hərbi əməliyyatlar zamanı həlak olmuş və itkin düşmüş hərbi qulluqçular;*
- *Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü ilə əlaqədar ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər hadisələrdə, o cümlədən atəşkəs dövründə döyüş şəraitində olan hərbi hissələrdə və ya daxili işlər, dövlət təhlükəsizliyi və xarici kəşfiyyat orqanlarında, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Təhlükəsizlik Xidmətində, Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidmətində, Strateji Obyektlərin Mühafizəsi Dövlət Agentli-*

8 http://www.e-qanun.az/framework/8616#_ednref2

9 http://www.e-qanun.az/framework/12184#_ednref16

yində döyüş tapşırığının və ya döyüş təminatı ilə bağlı tapşırıqların yerinə yetirilməsi üzrə xidməti vəzifəsinin icrası zamanı həlak olmuş, itkin düşmüş və məhkəmənin qərarına əsasən ölmüş hesab edilmiş şəxslər;

- *Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi üzrə xidməti vəzifələrinin icrası zamanı həlak olmuş və ya itkin düşmüş hərbi qulluqçular” şəhid hesab olunur.*

Qanunvericilik şəhid statusunun dairəsini mütəmadi olaraq, dəqiqləşdirməyə çalışıb. Qaydalara son dəfə 2020-ci il, noyabrın 20-də dəyişiklik edilib və nəticədə təkcə Ermənistanla sərhəd rayonlarında deyil, digər ərazilərdə də hərbi təxribat nəticəsində həlak olmuş və itkin düşmüş mülki vətəndaşlar da şəhid hesab ediləblər.¹⁰

Qanunvericilikdə şəhid ailəsi anlayışı da izah olunur. Şəhidin xanımı (əri); valideynləri; 18 yaşına çatmamış uşaqları, 18 yaşından yuxarı əlilliyi olan övladları (sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu 18 yaşına çatanaqədək müəyyən olunmuş uşaqlar); qardaşları və bacıları — uşaq evlərində tərbiyə alanlar; babalar və nənələr (onları saxlayan şəxs yoxdursa) şəhidin ailəsi hesab edilir. Şəhidin uşaqları, qardaşları və bacıları yalnız əyani təhsil müəssisələrində, həmçinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında (AMEA) təhsil aldıqda, 23 yaşa qatanaqədək şəhidin ailə üzvü sayılır.

2021-ci ilin aprelinde qanuna əlavələr edildi. Dəyişiklik şəhid və şəhid ailəsi statusu almış şəxslərin reyestrinin yaradılmasını nəzərdə tuturdu.¹¹ Həmin ilin oktyabrında prezident mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemində “Zəfər” altsistemini yaradılması və şəhid və şəhid ailəsi, habelə müharibə veteranı statusu almış şəxslərin adlarının bu altsistemə daxil edilməsi haqda fərman imzaladı.¹²

2.1. Qanunvericilikdəki ziddiyyətlər

Qanunvericiliyin müqayisəli analizi göstərir ki, qanun və NK-nin qərarında “şəhid” anlayışı fərqli izah olunub və bu anlayışların hər biri fərqli təfsirə yol açır. “Şəhid ailəsi” anlayışı isə mücərrəddir. Bu da qanunvericiliyin keyfiyyətində qüsurulara, şəhid statusunun verilməsində problemlərə (xüsusilə atəşkəs dövründə həlak olanlarla bağlı) səbəb olur. Məhz bu iki normativ hüquqi aktın ziddiyyətindən doğan mübahisə Konstitusiya Məhkəməsinde baxılan işin¹³ predmeti olub. Məhkəməyə müraciətdə deyilir: ““Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və

10 <http://e-qanun.az/framework/46314>

11 <http://e-qanun.az/framework/47649>

12 <http://www.e-qanun.az/framework/48450>

13 <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/168>

şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında” qanununun 1-ci maddəsində şəhid anlayışının Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olan şəxs kimi müəyyən edilməsinə baxmayaraq, qaydaların 1.2.6-cı bəndində atəşkəs dövründə bu şəxslər kateqoriyasına yalnız döyüş bölgələrində yerləşən hərbi hissələrdə və daxili işlər orqanlarında xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən düşmən tərəfindən açılan atəş nəticəsində, habelə minaya düşərək həlak olanlar aid edilmişdir.

NK-nin müəyyən etdiyi dairə məhdud olmaqla yanaşı ədalətsizdir, ona görə ki, xidməti vəzifə yerinə yetirilərkən yalnız düşmən gülləsi almaq və ya minaya düşmək nəticəsində deyil, həm də soyuq silahla və ya başqa hadisə nəticəsində həlak olmaq mümkündür. Məhkəmə hesab edir ki, “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında” qanununun 1-ci maddəsi bütün bu hadisələri əhatə edəcək dərəcədə geniş olsa da, NK-nin qaydalarında bu dairə çox məhdud təfsir edilmişdir.”

Konstitusiya Məhkəməsi NK qaydalarının 1.2.6-cı bəndinin təcürbədə qeyri-müəyyənliyə səbəb olduğunu, şəxsin şəhid hesab olunması ilə bağlı hüquq münasibətlərinə, daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında” qanununun 1-ci maddəsinin tətbiq edilməli olduğunu bildirib.

NK-nin 15 yanvar, 1994-cü il tarixli qərarına son illər xeyli əlavələr edilib, şəhidlik statusunun dairəsi genişləndirilib. Lakin indi də həmin kateqoriyaya aid şəxslər qanunda verilən anlayışla əhatə olunmur. Beləliklə, bu iki normativ hüquqi akt arasında unifikasiya problemi qalır.

2.2. Şəhid statusu ləğv olunanlar

“Atəşkəs Qurbanları” İctimai Birliyinin sədri Bəyalı Əzizov deyir ki, Azərbaycanda şəhidlərin və onların ailələrinin sayı ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur. 1988-ci ildən bu günə təxminən 16-17 min şəhid qeydə alınıb. İtkin düşən 3-4 min nəfərə isə sonradan—məhkəmələrin qərarı ilə şəhid adı verilib. Beləliklə, ümumilikdə ölkənin 21 minə yaxın şəhidi var (1988-ci ildən bəri). B.Əzizov hesab edir ki, hərbi hissələrdə həlak olanların hamısına şəhid statusu verilməlidir və belə olsa, rəqəm 23 minə çatır.¹⁴

Ancaq son illər hakimiyyət revizionist siyasət aparır. Müdafiə Nazirliyi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və yerli orqanlar səviyyəsində komissiyalar yaradılır, əsasən Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı ölənlərin statusu yenidən yoxlanılır və çox vaxt ləğv edilir.

¹⁴ <https://d9mc3ts4czbpr.cloudfront.net/az/article/sehid-oler-adi-qalmaz/>

Astara rayonu, Kakolos kənd sakini Məmmədov Ələkbər İsa oğlu, yaxınlarının sözlərinə görə, 1992-ci ildə Ağdərə istiqamətində gedən döyüşlərdə qəlpə yarası alaraq, şəhid olub (Şəkil 1).

Şəkil 1. Ələkbər Məmmədovun məzarı

Bu haqda ölüm şəhadətnaməsi də var. Şəhid statusu ona 1993-cü ilin əvvəllərində Astara Rayon XDS İcraiyyə komitəsinin qərarı ilə verilib. 2017-ci ildə Ə.Məmmədovun şəhid statusu ləğv olunub. Yaxınlarına bildirilib ki, NK-nin “Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid güzəştlərin tətbiqi qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqda qərarının 1.2.5-ci yarımbəndinə əsasən, hərbi əməliyyatlar zamanı həlak olmuş və itkin düşmüş hərbi qulluqçular şəhid hesab edirlər. Ancaq eyni qərarın 4.1-ci bəndinə görə, şəxsin şəhid hesab edilməsi ölüm haqqında şəhadətnamə, məhkəmə qətnaməsi və hərbi hissənin arayışı əsasında təsdiq olunur.

Aparılan araşdırma və sənədlər göstərib ki, Ə.Məmmədov hərbi əməliyyat zamanı yox, hərbi hissədə avtoqəza nəticəsində ölüb.¹⁵ Qardaşı Əsgər Məmmədov isə deyir ki, Ə.Məmmədov “Vətən uğrunda” medalı ilə təltif edilmiş komandiri Xalid Quliyevlə birlikdə tankda minaya düşərək şəhid olub və o tankda şəhid olanlardan ancaq qardaşının statusu ləğv edilib¹⁶.

15 <https://qafqazinfo.az/news/detail/15-il-sonra-qardasinin-sehid-statusu-legv-edildi-deyirler-qezada-helak-olub-237254>

16 <https://metbuat.az/news/1028047/vetenin-cesur-oglu.html>

Göygöl rayonu sakini Seymur Nəcəfov danışır ki, qardaşı Yəhya Nəcəfov 1993-cü ildə, Birinci Qarabağ döyüşləri zamanı şəhid olub. Ona şəhidlik statusunu rayon icra hakimiyyəti verib. Ancaq bir gün Göygöl rayonunda şəhidlər üçün nəzərdə tutulmuş lövhəyə baxanda qardaşının adını görməyib. “Göygöl rayonu üzrə Səfərbərlik xidmətinə getdim. Mənə qardaşımın şəhidlik statusunun götürüldüyünü dedilər. Müdafiə Nazirliyində yaradılmış komissiya həlak olmuş hərbiçiləri kateqoriyalara bölüb: Erməni gülləsindən həlak olan, mina partlayışı nəticəsində və səhlənkarlıq nəticəsində həlak olan. Şəhidlik statusunu həmin komissiya ləğv edib. Qardaşım şəhid olmamışdan öncə Murov istiqamətində döyüşlərdə iştirak edib. Döyüşlərdən qayıdıb aşağıda təlim keçəndə komandirlərinin səhlənkarlığı nəticəsində 18 hərbiçi ölüb. Əllərində mina açılıb. Komandir də daxil olmaqla, həmin vaxt həlak olan hərbiçilərin hamısı şəhidlik statusu daşıyır. Amma, mənim qardaşımın şəhidlik statusu bizdən xəbərsiz ləğv edilib. Belə çıxır ki, 44 günlük müharibədə şəhid olanlar da beş-on ildən sonra şəhid sayılmayacaq...”¹⁷

Problemin səbəblərindən biri, Birinci Qarabağ savaşı zamanı nizami orduyun olmaması, çoxlarının könüllü hərbi birləşmələrdə döyüşməsi, qeyri-rəsmi hərbi birləşmələrin, yaxud hərbi səfərbərlik orqanlarının şəhidlik faktını fiksiya etməməsidir.¹⁸

Monitoring nəticəsində məlum olur ki, şəhidlik statusu ləğv edilərkən bir qayda olaraq, maraqlı şəxslərə bu barədə məlumat verilmir, onlar bundan sonralar, bəzən uzun müddət sonra xəbər tuturlar. Maraqlı şəxslərə nə hər hansı qərar, nə də qərardan şikayət qaydası göstərilir. Şəhid statusun ləğvi proseduru qanunvericilikdə də izah edilmir. Bütün bunlar maraqlı şəxslərin haqlarını müdafiə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

“Ehtiyatda olan zabitlər” Birliyinin sədri Telman Əbilov şəhidlik statusunu almağın çətinliyini şəhid ailəsinə verilməli vəsaitlə bağlayır.¹⁹ Şəhid statuslarının kütləvi reviziyası 2007-ci ildən—şəhid ailələri üçün prezident təqaüdünün təsis edilməsi haqda fərmandan (19 dekabr, 2006) sonra başlayıb. Ancaq şəhid və şəhid ailəsi adı maddi təminatlardan əlavə mənəvi dəyərdir, cəmiyyətin ehtiramı, şəhid ailəsi adının geri alınması isə qazanılmış hüquqların ciddi şəkildə zədələnməsi deməkdir. Sonradan ləğv edilmiş şəhid statuslarının tanınması dövlət orqanlarının yanlışdırsa, yaxınların bu tanınmada heç bir rol olmayıbsa, məsuliyyət inzibati orqanların üzərinə düşür. Məhkəmələrdə şəhidlik statutusunun ləğvi ilə bağlı mübahisələr davam etməkdədir.²⁰

17 <https://xalqxeber.az/region/65722-zelzeleden-sonra-agsuda-tikilen-evlere-on-min-shirinlik-isteyirl-er-prezidente-shikayet.html>; <http://www.dia.az/8/288352-shehidin-shehidlik-statusu-nye-legv-edlb.html>

18 <https://www.facebook.com/tvkanal13/videos/493698431706104>

19 <https://d9mc3ts4czbpr.cloudfront.net/az/article/sehid-oler-adi-qalmaz/>

20 Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 2-1(102)-49/2020, 2-1(102)-1391/2020, 2-1(102)-

3. MÜHARİBƏ İŞTİRAKÇILARI

Müharibə iştirakçıları (veteranlar) ilə bağlı münasibətlər əsasən 1998-ci il, iyunun 28-də qəbul edilmiş “Veteranlar haqqında” qanunla²¹ nizamlanır. Müharibə veteranı hesab edilən şəxslərin dairəsi qanunun 2-ci maddəsində müəyyən edilib. Veteranlar üç kateqoriyaya ayrılır:

- *Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olarkən İkinci Dünya Müharibəsində iştirak etmiş şəxslər;*
- *Başqa ölkələrin ərazisində gedən döyüşlərdə hərbi birləşmələrin tərkibində, keçmiş SSRİ Silahlı Qüvvələrinin, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin, Daxili İşlər Nazirliyinin mütəxəssisləri və müşavirləri kimi iştirak etmiş şəxslər (Əfqanıstan müharibəsi);*
- *Müstəqillik əldə etdikdən sonra, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda döyüş əməliyyatlarının iştirakçıları*

Birinci kateqoriyaya aid şəxslərin sayı azalmaqdadır. 2017-ci ildə 777 belə veteran vardı, 2021-ci ildə onların sayı 223-ə düşüb.²² 2022-ci il, fevralın 1-də bu rəqəm 140-dan çox olub.²³

4018 veteran ikinci kateqoriyaya aiddir.²⁴ İlk iki kateqoriya aid edilənlər veteran adını Sovet İttifaqı dönəmində aldıqlarından onların statuslarıyla bağlı problemləri olmur.

Üçüncü kateqoriya isə Azərbaycanın müstəqillik dövründə cəlb olunduğu döyüş əməliyyatlarında iştirak edən şəxsləri nəzərdə tutur. Ancaq Birinci Qarabağ savaşında Azərbaycan Respublikasının nizami ordusu hələ formalaşmaqda idi, çoxları müharibəyə könüllü qatılır, döyüş əməliyyatlarında iştirak edir, xəsarət alanda hərbi birləşmələrdən ayrılıb, müstəqil müalicəyə gedir və bu faktlar çox vaxt qeydə alınmırdı. Bundan əlavə, 1994-cü ildə—aktiv döyüşlər dayandırıldıqdan sonra hərbi xidmətə cəlb olunmuş və ya könüllü gəlmiş şəxslərin tərxis edilməsi prosesi uzadılmışdı. O zaman əməliyyatların olmadığını əsas gətirən bəzi döyüşçülər hərbi xidmətdən özbaşına ayrılır,

1782/2021 və sairə nömrəli işlər.

21 http://www.e-qanun.az/framework/8964#_ednref2

22 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_9.xls

23 Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin sorğumuza cavab

24 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_9.xls

sənədləşmə aparılmırdı. Bütün bunlar 3-cü kateqoriyadan olan veteranlar üçün indi də ciddi problemlər yaratmaqdadır.

NK-nin 22.09.1995-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Müharibə veteranı, silahlı qüvvələr veteranı və əmək veteranı adlarının verilməsi qaydası və şərtləri haqqında" əsasnamə döyüş əməliyyatlarında özünümüdafiə dəstələrinin və birləşmələrinin tərkibində iştirak etmiş şəxslərə müharibə veteranı statusunun verilməsini nəzərdə tutur. Ancaq əsasnaməyə görə, bu hüququn tanınması "hərbi idarəetmə orqanları tərəfindən verilmiş arayışlar, hərbi biletlər (hərbi xidmət keçmələrini sübut edən hərbi hissələrin nizami hissə üzrə əmrləri və ya arxiv arayışları ilə birləş), şəxsi işlər, orden və medallarla təltif olunma haqda vəsiqələr, xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) alma haqqında arayışlar, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının təsdiqlədikləri siyahılar (döyüşlərdə iştirakı sübut edən sənədlərlə birləş), əmrlərdən çıxarışlar, hərbi döyüşlərdə iştirakı sübut edən başqa sənədlər əsasında" mümkündür.²⁵

Veteranlıq statusunu tanınması barədə tələblərə baxarkən məhkəmə şikayətçilərdən həm də döyüşdükləri hərbi hissəni qanuni şəkildə tərk etdiklərini təsdiqləyən sübut istəyir²⁶. Bu isə həmin şəxslərin təqsirsizlik prezumpsiyasını pozulması deməkdir. Çünki özünü veteran bilən şəxsin barəsində hər hansı cinayət araşdırması olmadığı halda ondan cinayət törətmədiyini (fərariyyət etmədiyini) sübut etmək tələb olunur.

Digər tərəfdən, veteranlıq statusuna saxta yollarla, onun verdiyi imtiyaz və güzəştlərdən yararlanmaq üçün yiyələnmə halları az deyil. Millət vəkili, Milli Məclisin Təhlükəsizlik və Müdafiə komitəsinin üzvü Zahid Oruc Azərbaycanda 95 mindən artıq veteran statusu daşıyan şəxsin olduğunu bildirib. Hərbi Ekspert Telman Əbilov deyir ki, qeyri-rəsmi statistikaya görə, ölkədə Qarabağ müharibəsi veteranı statusunu daşıyan 100 minə yaxın adam var və bu rəqəm real ola bilməz. "Hər bir müharibənin qanunu var. Bir müharibədə 50 min adam iştirak edirsə, təxminən yarısı həlak olursa, yarısı veteran qalır. Qarabağ müharibəsində heç 40 min adam iştirak etməyib. Biz 20 min şəhid vermişiksə, yerdə qalır 20 min adam. Əslində yalnız bu qədər adam veteran vəsiqəsini daşmalıdır."²⁷

DSK-nin verdiyi məlumata əsasən Azərbaycanda 2020-ci ildə 89957 nəfər, 2021-ci ildə 90897 nəfər müharibə veteranı kimi təqaüd alıb.

İkinci Qarabağ müharibəsində iştirak edənlərə müharibə veteranı statusu

25 <http://www.e-qanun.az/framework/13385>

26 https://sc.supremecourt.gov.az/storage/lnzibat/2020/9_2054+14.10.2020.pdf; <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/show/2-1%255B102%255D-361%252F2021>

27 https://www.bbc.com/azeri/international/2015/04/150428_azerbaijan_veterans

dərhal verilmədi, proses yubadıldı. Millət vəkili Aqil Abbas parlamentdə çıxışında bildirmişdi ki, müharibə bitəndən 7 ay keçsə də, “elə deputat yoxdur ki, onun qapısına müharibə iştirakçısı gəlməsin, müraciət eləməsin”.²⁸

Müdafə Nazirliyinin 2021-ci il, fevralın 25-də yaydığı məlumatda deyilirdi ki, təqdim edilən sənədlər və daxil olan müraciətlər əsasında döyüşlərdə iştirak etmiş 76 min nəfərin adı “Zəfər” altsistemi vasitəsilə portala daxil edilib. Ancaq elə həmin gün bir qrup vətəndaş nazirliyin qarşısında yığılaraq, döyüşlərdə iştirak etdiklərinə baxmayaraq, adlarının sistemdə çıxmadığını bildirdi.²⁹

Veteranlar haqqında qanunun 7-ci maddəsinə görə, veteranlıq vəsiqəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Veteranlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlər də veteran vəsiqəsi təqdim edildikdə həyata keçirilir. Bu normanı tətbiq edən dövlət orqanları və məhkəmələr müharibə veteranlığının, şəxsin döyüşdə iştirak etdiyi vaxtdan deyil, müharibə veteranı vəsiqəsi aldığı andan sayıldığını bildirir.³⁰ Ona görə də döyüşdə iştirak edən şəxslər bu haqda vəsiqə almayınca, onlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəşt və imtiyazlardan məhrum olurlar.

28 <https://www.youtube.com/watch?v=WZh9LAM4emk&t=47s>

29 <https://m.facebook.com/MeydanTelevision/videos/315933373894196/>

30 Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 10.03.2021-ci il tarixli 2-1(102)-194/2021 qərarı

4. ƏLİLLƏR

Əlilliyə və əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə sosial təminat hüququnun əsası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 38-ci maddəsi ilə müəyyən edilir.³¹ Bu sahədə ilk normativ hüquqi akt “Əlilliyin qarşısının alınması, əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” qanundur (25.08.1992-ci ildə qəbul edilib).³² Sonrakı illərdə NK bu qanunun icrası ilə bağlı “Tibbi-sosial ekspert komissiyaları haqqında” əsasnamə³³, “Əlilliyin meyarlarının müəyyən olunması haqqında” əsasnamə³⁴, “Uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun müəyyən olunması meyarları”nın təsdiqi barədə qərar³⁵ qəbul edib, hərbi-həkim ekspertizası haqqında əsasnamə təsdiq olunub³⁶--əlilliklə bağlı statusun müəyyənləşdirilməsi üçün əsas hüquqi baza yaradılıb. Digər normativ hüquqi aktlarda əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər üçün təminatlar əks olunub.

2015-ci ildənsə qanunvericilikdə əlilliyinin qiymətləndirilməsiylə bağlı islahatlar aparılıb, prezident “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalayıb.³⁷ 2015 və 2016-cı illərdə NK “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən olunması meyarlarına dair əsasnamə” və “Tibbi-sosial ekspert komissiyaları haqqında” yeni əsasnaməni təsdiqləyərək, əvvəlki əsasnamələrin³⁸³⁹⁴⁰ ləğvinə qərar verib. 2020-ci ildə isə “Tibbi-sosial ekspert komissiyaları haqqında” əsasnamə ləğv olunub, yeni “Əlilliyin qiymətləndirilməsi qaydası” təsdiq edilib.⁴¹ 2018-ci ildə köhnə qanun yenisiylə--“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” qanunla əvəz olunub.⁴²

31 <http://www.e-qanun.az/framework/897>

32 <http://e-qanun.az/framework/7652>

33 <http://e-qanun.az/framework/4146>

34 <http://e-qanun.az/framework/4151>

35 <http://e-qanun.az/framework/16907>

36 <http://www.e-qanun.az/framework/14623>

37 <http://e-qanun.az/framework/30670>

38 <http://e-qanun.az/framework/4151>

39 <http://www.e-qanun.az/framework/31771>

40 <http://e-qanun.az/framework/32051>

41 <http://www.e-qanun.az/framework/44232>

42 <http://www.e-qanun.az/framework/39591>

2008-ci ildə Azərbaycan BMT-nin qəbul etdiyi “Əlil İnsanların Hüquqlarının Qorunması üzrə Beynəlxalq Konvensiya”ya qoşulub və onu ratifikasiya edib.⁴³

İslahat olaraq, mərkəzləşdirilmiş informasiya sistemində Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Alt Sistemi (TSERAS) və vətəndaşların elektron formada müraciət etmək imkanı yaradılıb. 2021-ci ilin yanvarında NK “Əlilliyi olan şəxslərin reyestrinin aparılması” qaydasını təsdiqləyib⁴⁴ və qaydalara əsasən əlilliyin təyin edilməsi prosesi bütünlüklə elektronlaşır. Şəxsin əlilliyinin qiymətləndirilməsi, tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndəriş (Forma 88) əsasında aparılır. Bu göndərişi, göndəriş vermək hüququ olan tibb müəssisələrinin həkim-məsləhət komissiyaları və ya hərbi qulluqçular üçün müəyyən edilmiş hərbi-həkim komissiyaları verir, daha doğrusu, elektron sənəd formasında “Tibbi-sosial ekspert komissiyasına göndərişlərin reyestri”nə daxil edir. Şəxs haqda informasiya reyestrə daxil edildikdən və altsistemə yönəldildikdən sonra kodlaşdırılır, TSEK-ə yönləndirilir. TSEK əlilliyi 10 gün müddətində qiymətləndirir, əlilliyin müəyyən olunmasına, ya da imtinaya (səbəb göstərməklə) qərar verir.

Digər dəyişiklik, əlilliyə səbəb xəstəliklərin siyahısı ilə bağlıdır. Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun müəyyən olunması yeni sənədlə tənzimlənir; bəzi xəstəliklərin dərəcələri dəqiqləşdirilir, dəyişdirilir, bəzi xəstəliklərə görə əlillik ləğv edilir, bəzilərinə görə isə ilk dəfə əlillik verilir. Çünki siyahıya əvvəllər əlillik statusuna səbəb sayılmayan, indi isə əsas verən bir neçə xəstəlik əlavə olunub: Ürək transplantsiyası keçirmiş xəstələr I dərəcə, İİV-infeksiyasının IV (QİÇS) mərhələsi, terminal vəziyyət I dərəcə, III və IV (QİÇS) mərhələləri II dərəcə, I və II mərhələlər III dərəcə, hər iki aşağı ətraf damarlarının xroniki xəstəlikləri, II – III dərəcəli arterial və ya venoz çatışmazlığı II dərəcə, lokalizasiyasından asılı olmayaraq, III – IV mərhələ bədxassəli şişlər II dərəcə, II mərhələ bədxassəli şişlər isə III dərəcə, xoralanma ilə müşayiət olunan xroniki dəri xəstəlikləri II dərəcə, hemolitik krizlərlə müşayiət olunan (ildə dörd dəfədən az olmamaqla) qan xəstəlikləri III dərəcə, uzun müddət dekompensasiya (altı aydan çox) vəziyyətində olan şəxsiyyət pozuntuları və psixopatiyalar III dərəcə kimi qiymətləndirilir.

Yaxud, əvvəllər III dərəcə sayılan tez-tez müşahidə edilən daxili qanaxma hemoartrozla müşayiət olunan hemofiliya xəstəliyi indi II dərəcə sayılır, bu xəstəliyin subklinik əlamətlərlə gedən forması III dərəcə olub. Ya da, əvvəl I dərəcə əlillik almaq üçün əsas olan böyük (homoziqot) talassemiya xəstəliyinin daha yüngül diaqnozları—heteroziqot B talassemiya və davamlı anemiya ilə müşayiət olunan homoziqot talassemiya II dərəcə, subklinik əlamətlərlə gedən

43 <http://www.e-qanun.az/framework/15641>

44 <http://www.e-qanun.az/framework/46770>

talassemiya minor III dərəcə əlillik deməkdir...

Narazılığa səbəb olan dəyişiklik isə, məsələn, hipertoniya xəstəliyinin, infeksiya–alergik xəstəliklərin, bazu və ya dirsek, diz və ya bud–çanaq oynaqının laxlaması, qırtlağın olmaması nəticəsində daimi konyuladaşılıq, polipoz, polisinusitlər və s.–in daha əlilliyə əsas olmamasıdır.

4.1. Əlilliklə bağlı yeni, fərqli yanaşma

Hazırda əlilliyin müəyyən edilməsi üçün yeni qaydalar hazırlanır. Qaydalar haqda layihə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin saytına qoyulub⁴⁵. Layihə tam fərqli yanaşmanı əks etdirir. Çünki əlilliyin dərəcələrinin konkret diaqnozlar əsasında deyil, insan orqanizminin funksiyalarını itirməsi dərəcəsinə–faizinə görə müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Funksiyaların itirilməsi 4 dərəcəyə ayrılır: IV dərəcəli itirilmə (81–100%) I dərəcəli əlillik hüququ verir, III dərəcəli itirilmə (61–80%) II dərəcəli, II dərəcəli itirilmə (31–60%) III dərəcəli əlillik hüququ verir. I dərəcəli itirilməyə görə (10–30%) əlillik və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu təyinatı aparılmır.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin yaydığı məlumatda deyilir ki, yeni meyarlar qabaqcıl beynəlxalq standartların tətbiqinə, xidmətin keyfiyyətinə və vətəndaş məmnunluğunun yüksəldilməsinə, əlilliyi oldan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasının artırılmasına xidmət edir, məqsəd, əlilliyin təyinatında obyektivliyin, sosial ədalətin təmin edilməsidir.⁴⁶

“Vətəndaşların Hüquqlarının Müdafiə Liqası”nın sədri Sahib Məmmədov deyir ki, yeni meyarlar əlilliyə səbəb olan xəstəliklərin, patologiyaların diapazonunu genişləndirəcək. “NK–nin 2015–ci il qərarı bu xəstəliklərin sayını iki dəfə azaldaraq, 250–yə salmışdı. Nəticədə xeyli adam əlillik statusundan məhrum edilmiş, pensiyalar kəsilmişdi. İndiki layihə 800–dən çox meyar əsasında əlillik verilməsini nəzərdə tutur.”⁴⁷

Yeni yanaşma ədalətli görünə bilər, ancaq insan orqanizminin funksiyalarını yerinə yetirmə fəzini müəyyən etmək, bu işi görənlər vəzifəli şəxslərə geniş diskresion səlahiyyətlər verir. Bu da əvvəlki proseslərin təkrarlanması–korrupsiya hallarının mümkünlüyü deməkdir.

Əslində əlilliyin təyin edilməsi prosesinin elektronlaşması korrupsiya və rüşvətxorluq hallarının qarşısının alınması üçün önəmli addımdır. Lakin elektronlaşma da problemin kökünü kəsməyib. Əlillər, göndəriş verən həkim–

45 https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c9ca7d6ed24b.pdf

46 https://www.sosial.gov.az/post_456639

47 <http://ulfet-az.com/Home/SinglePost?PostId=385>

məsləhət komissiyalarının natamam fəaliyyətindən, pasientləri tam müayinə etməməsindən, reyestrə daxil etdikləri məlumatlı blanklarını tam doldurmasından, nəticədə imtina almaqlarından şikayətlənirlər.

Quba rayonu sakini Şair Qurbanov deyir ki, görmə problemi 2003-cü ildə yaranıb. 2018-ci ildə Ak.Z.Əliyeva adına Milli Oftalmologiya mərkəzində müayinə olunub, ona "mürəkkəb hipermetropik astiqmatizm" diaqnozu qoyublar. 2019-cu ildə onu Quba rayon Mərkəzi Xəstəxanasında da müayinə ediblər. Xəstəxananın həkim məsləhət komissiyasının müayinəsindən sonra bu barədə göndəriş "Tibbi-sosial ekspert Komissiyasının reyestrinə" daxil edilib. Amma TSEK Ş.Qurbanova imtina göndərüb. Səbəb, dövlət səhiyyə müəssəsi tərəfindən rəsmiləşdirilmiş göndərişin natamam doldurulması imiş. Müayinələr haqda səthi məlumat verildiyi, zəif görmənin səbəbinin aydın olmadığı, xəstəlik 2003-cü ildə müşahidə edildiyi halda, ilkin müraciətin 2018-ci ildə qeyd olunduğu bildirilib.

Şəki rayonu, Kiçik Dəhnə kənd sakini Səməd Sadıqov mətbuat vasitəsilə Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi nazirinə müraciət edib. Müraciətdə onun kəllə-beyin xəstəsi olduğu bildirilir. Dediynə görə, onurğasında sınıq var, heç bir iş qabiliyyəti yoxdur, başının ağrısını kəsmək üçün ona hər gün "Dexalgin", "Rotafen" iynələri vurulur. TSEK S.Sadıqova əlillik statusu verməkdən imtina edib, cavabda yazılıb: "Səbəb: Əlavə müalicəyə ehtiyacın olması. Instrumental müayinələrin nəticələrinin yenilənməsi və dəqiqləşdirilməsi üçün əlavə müalicə təyin olunur".⁴⁸

Beyləqan rayonu sakini Teymur Kərimov İkinci Qarabağ savaşında--oktyabrın 26-sında Füzulidə döyüş zamanı yaralanıb. Gözünü açanda özünü xəstəxanada gördüyünü, ölməse də, əvvəlki kimi olmayacağını anladığını deyir. Sinirləri zədələndiyindən hazırda yeriməkdə çətinlik çəkir. Bədənindəki qəlpələrdən birini ömrünün sonunadək daşıyacağını söyləyiblər. Yaralandıqdan sonra 2 ay fərqli xəstəxanalarda, o cümlədən, Maştağada yerləşən ruhi-əsəb dispanserində müalicə alıb. Əlilliyini sübut edən sənədləri toplasa da, hələ də komissiyadan keçə bilmədiyini deyir. Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin şöbə müdiri Tural Qurbanov deyir ki, şikayətçinin tibb müəssisəsi tərəfindən heç bir göndərişi (F88) yoxdur. Müdafiə Nazirliyinin Hərbi Həkim Komissiyası da ona şəhadətnamə vermədiyindən, əlilliyinin qiymətləndirilməsi mümkün olmayıb. "Vətəndaşla danışılıb və məlumat verilib. Şəhadətnamə alandan sonra əlilliyin qiymətləndirilməsi aparılacaq".⁴⁹

Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən yayılan məlumata görə,

48 <http://teref.az/gundem/121223-hormetli-sahil-babayev-indi-men-ne-edim-muraciet.html>

49 <https://toplum.tv/sosial/bir-ildir-ellilik-derecesi-ala-bilmeyen-qazi-meni-surundurur>

2021-ci ilin ilk altı ayı ərzində tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlər vermək hüququ olan dövlət tibb müəssisələrində yoxlamalar aparılıb. Nəticədə bir baş həkim, üç direktor və Həkim Məsləhət Komissiyalarının 12 üzvü ciddi nöqsanlara, əlillik dərəcələrinin müəyyən edilməsi zamanı yol verdikləri qanun pozuntularına görə tutduqları vəzifələrdən azad edilib.⁵⁰

Həm tibb müəssisələrindəki həkim-məsləhət komissiyaları, həm də TSEK dövlət strukturu olduğundan birinin natamam fəaliyyəti nəticəsində digərinin vətəndaşa əlillik verməməsi əslində hüquqi davranış deyil. Vətəndaşlar özlərinin etmədiyi yanlışa görə məsuliyyət daşımamalıdırlar. Bu məsələ iki qurum arasında həll edilməli, yanlışıq da, natamamlıq da onların arasında düzəldilməlidir. Qaydaların 2.9-cu bəndində bunun üçün hüquqi əsas var: "Göndəriş natamam və ya yanlış doldurulduqda, TSEK altsistemin xüsusi bölməsində müvafiq qeyd aparmaqla bu barədə bildirişi altsistem vasitəsilə onu rəsmiləşdirmiş Komissiyaya göndərir."⁵¹

Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin İdarə Heyyyətinin sədri Anar Bayramovun 2021-ci ilin sentyabrında dediyinə görə, ötən il ərzində əlillik təyinatı ilə bağlı 78 min müraciətdən 25 mini əsaslı hesab edilib, əlillik təyin olunub.⁵² Həmin ilin oktyabrında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi naziri Sahil Babayev 41 minə yaxın vətəndaşa əlillik təyin edildiyini, Vətən müharibəsi zamanı yaralanmış 2 mindən artıq qaziyə əlillik verildiyini deyib.⁵³

Əlilliyin təyin edilməsi prosesinin elektronlaşdırılması və müraciət edən anonimliyin təmin edilməsi prosesin obyektivliyi üçün önəmlidir. Amma bəzi vətəndaşların TSEK-lər tərəfindən çağırılması barədə məlumatlar yayılır. Hərbi qulluqçu olmuş Rahim Abiyev bu barədə özünün sosial şəbəkədəki hesabında yazıb. Normativ hüquqi baza buna imkan verməsə də, həyata keçirilən islahatların mahiyyətinə zidd olsa da, nazir S.Babayev bildirib ki, "əlilliyin təyin edilməsi ilə bağlı əksər imtinalar əyani müayinələrdən sonra həyata keçirilir. Əgər Forma 88-də hər hansı şübhə olarsa, həmin şəxs dəvət edilir və əyani müayinə aparılır."⁵⁴

4.2. 23 min şəxsin əlillik pensiyası kəsilib

Hökumətin revizionist siyasəti—əvvəllər əlillik alanların statusunun yenidən

50 <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/elilliyin-qiymetlendirilmesinde-noqsanlara-yol-veren-bir-bas-hekim-uc-direktor-isdən-cixarilib-651213>

51 http://www.e-qanun.az/framework/44232#_ednref3

52 <https://www.youtube.com/watch?v=aF2KUCxVQGI>

53 <https://report.az/sosial-mudafie/sahil-babayev-bu-gunedek-41-mine-yaxin-sexse-tekrar-elillik-teyin-edilib/>

54 <https://www.youtube.com/watch?v=SS-uAzccgRo&t=613s>

yoxlanması və minlərlə şəxsin statusundan məhrum edilməsi əlillərin ən böyük problemidir. Nazir S.Babayev 2020-ci ilin sentyabrında deyib ki, araşdırmalar nəticəsində dövlət büdcəsi üçün illik maliyyə yükü 35 milyon manatdan artıq olan 7 mindən çox saxta əlillik ləğv edilib.⁵⁵ 2021-ci ilin aprelində isə nazir il ərzində 17 mindən çox saxta əlillik, 90 minə yaxın pensiya işinin ləğv olunduğunu bildirib. "Bu işlər ləğv edilməsəydi, təkcə cari il üçün maliyyə yükü 560 milyon manatdan çox olardı. Başqa insanların, əlilliyi olan şəxslərin haqqına girilərdi. Bu istiqamətdə sui-istifadə halları var idi və bunların qarşısı alınır".⁵⁶ Nazir həm də müddətli əlilliyi olanlara müraciət edib. Çoxlarının əlillik müddətinin bitdiyini, sənədlərinə baxmadıqlarına görə, əlilliklərinin ləğv olunduğunu düşündüklərini söyləyib. Xüsusən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı anlaşmazlıqların olduğunu vurğulayıb. "Qanunvericilikdə, həm də beynəlxalq təcrübədə belədir ki, sağlamlıq imkanı məhdud şəxs 18 yaşına çatanda bu statusu bitir. Ondan sonra şəxs səhiyyə müəssisələrinə müraciət etməli və əlillik qrupu müəyyən edilməlidir."⁵⁷ Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin verdiyi məlumata görə, ötən ilin sonlarından bəri 23 min şəxsin əlillik pensiyası kəsilib.⁵⁸

İqtisadçı-ekspert Akif Nəsirli isə yoxlamaların bir çox hallarda ədalətsizliklə nəticələndiyini deyir: "Şəxsən tanıdığım xeyli insan var ki, doğrudan da əlildir və pensiyası dayandırılır. Şəxs 7 il mütəmadi əlilliyin təyinatı ilə bağlı komissiyadan keçib və təsdiqlənib ki, həqiqətən də əlildir... Güya pensiyayı yenidən təyin edirlər. Bilirsiniz ki, əlil şəxslər komissiyadan keçir, nəticələr isə internet üzərindən göndərilir. Fəxrlə də bildirirlər ki, insanlarla təmasda olmadan onları növbəti komissiyadan keçirir, əlillik dərəcələri verir və saxta əlillikləri ləğv edirlər. Bunun özü absurddur, gülməlidir. Şəxsi görmədən, hansısa kağız üzərindəki informasiyaya əsasən əlilliyi təyin etmək nə dərəcədə doğrudur? Hazırda bütün rayonlardan növbəti komissiyalardan keçən pensiyaçıları qurumların qapılarını qırır. Ucdantutma hamının sənədi geri qaytarılır ki, ya informasiya səhvdir, ya müayinə tam getməyib. Bununla da o yardıma, sosial müavinətə ehtiyacı olan vətəndaş bir neçə aylıq gəlirini itirir."⁵⁹

Əlilliyi müvəqəti dayandırılan Rauf Novruzov bildirir ki, 15 il II qrup əlil kimi pensiya alıb. 7 dəfə Saatlı rayonundan Respublika Əlillərin Bərpa Mərkəzinə gəlib. Amma indi dörd aydır ki, pensiyası kəsilib. R.Novruzov yoldaşının da II

55 <https://www.youtube.com/watch?v=SaYs98Kld-l>

56 <https://www.youtube.com/watch?v=SS-uAzccgRo&t=613s> (11.46 dəqiqə)

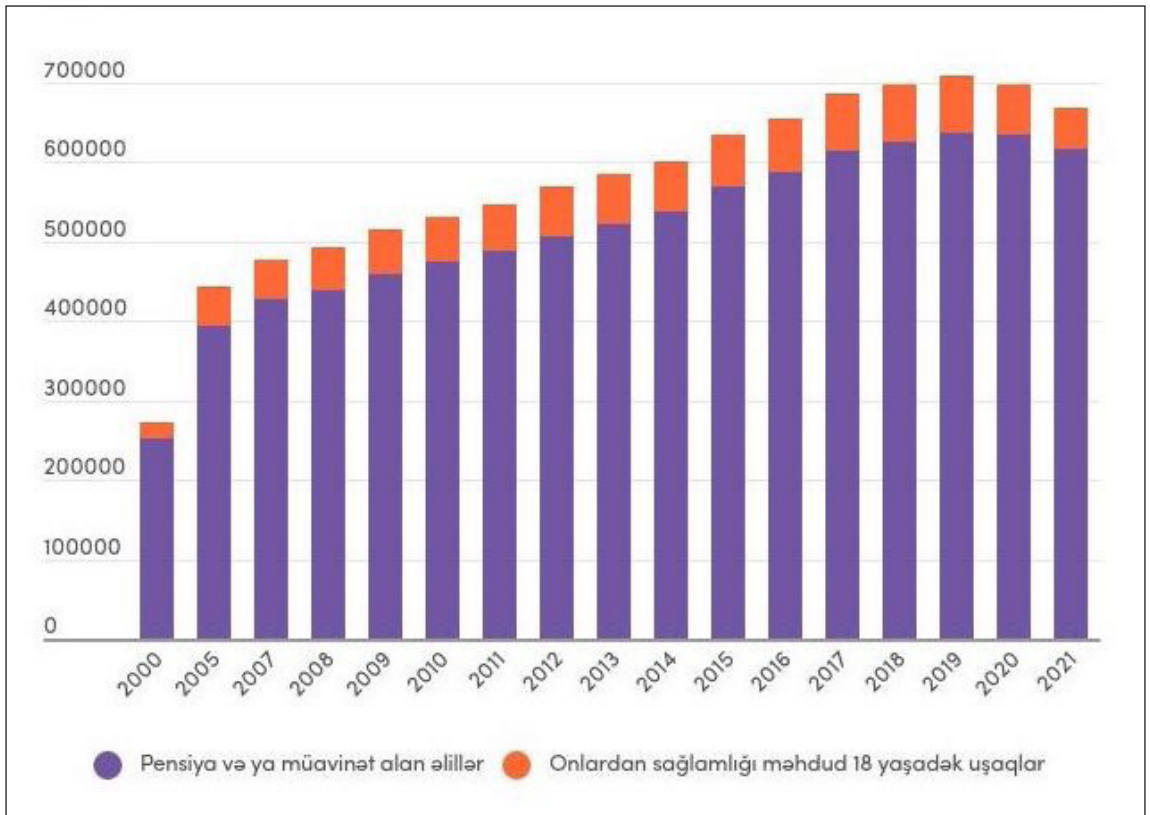
57 <https://www.youtube.com/watch?v=SS-uAzccgRo&t=613s> (7.38 dəqiqə)

58 <https://www.azadliq.org/a/son-aylar-az%C9%99rbaycanda-23-min-%C9%99lillik-d%C9%99r%C9%99c%C9%99si-l%C9%99C4%9Fv-edilib/31249057.html>

59 <https://bizim.media/az/cemiyet/18957/selim-muslimovdan-qalan-ve-hellini-gzleyen-90-min-insanin-pensiya-memmasi/>

qrup əlil olduğunu deyir (hər ikisi ağciyər xəstəliyindən əziyyət çəkir): “Mənə dərman lazımdır, yemək lazımdır, içmək lazımdır, müalicə lazımdır, nə ilə müalicə olunum? Dörd aydır yazmadığım, müraciət etmədiyim yer yoxdur. Dörd ay yoxlama olar? Mənim ağ kağızımın nəyini yoxlayırsan, çağır mənim içimi yoxla də.”⁶⁰

**Qrafik 1. Pensiya və ya müavinət alan əlillərin sayı⁶¹
(ilin əvvəlinə, nəfər)**

Bərdə rayonunun Qarayusifli kənd sakini, 18 yaşlı Lalə Kərimlinin ailəsi qıza düşən pensiyayı, bir neçə aydır, ala bilmir. Anası Könül Kərimli deyir ki, qızı anadangəlmə iflic xəstəliyindən əziyyət çəkir: “15 ilə yaxın idi, ayda 200 manat pensiya alırdıq, son üç ayda bilinməyən səbəbdən pensiya kəsilib.” 2020-ci ilin dekabrında Lalənin 18 yaşını tamam olub deyə, yenidən müayinədən keçiblər, Forma 088 göndərilib, imtina alıblar. Səbəb izah olunmayıb.⁶²

Bəzən şikayətlərdən sonra əlillik bərpa olunur, ancaq əlilliyin ləğv olduğu dövrdə itirilən vəsaiti almaq mümkün olmur. 2021-ci ilin iyulunda “Əlilli-

60 <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-56822649>

61 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_2_1.xls

62 <https://www.gununesi.info/%C9%99illiyi-olan-18-yasli-qizin-pensiyasi-k%C9%99silib/>

yi olan şəxslərin hüquqları haqqında” qanuna dəyişiklik edilib. Dəyişikliyə görə, əlillik statusu 6 ay ərzində bərpa ediləndə şəxsin bu müddət üçün təminatları almaq hüququ saxlanılır⁶³. Lakin bəzən şəxsin işlərinin araşdırılması 6 aydan çox çəkir.

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi, 2020 və 2021-ci illərdə son 20 ildə ilk dəfə əlillik statusu 6 ay ərzində bərpa ediləndə şəxsin bu müddət üçün təminatları almaq hüququ saxlanılır⁶³. Lakin bəzən şəxsin işlərinin araşdırılması 6 aydan çox çəkir.

Cədvəl 1. Əilliyi və ya sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu ilk dəfə müəyyən edilən şəxslərin sayı⁶⁵ (min nəfər)

Kateqoriyalar	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu ilk dəfə müəyyən edilən 18 yaşadək uşaqların sayı	7,9	10,1	5,2	5,8	9,2	3,8
Əilliyi ilk dəfə müəyyən edilən 18 və yuxarı yaşda olan şəxslər	27,0	31,8	23,5	18,5	20,5	9,7

Cədvəl 1-d göstərir ki, 2020-ci ildə həm də əlilliyi (18 və yuxarı) və ya sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu (18 yaşadək uşaqların) müəyyən edilən şəxslərin sayında kəskin enmə baş verib. Bunu yalnız saxta əlilliklərin ləğvi hesab etmək olmaz. Çünki bu rəqəm ilk dəfə status almaq istəyənlərin statistikasını əks etdirir. Digər tərəfdən, bu statistika hökumət nümayəndələrinin verdiyi açıqlamalarla (78 min müraciətdən 25 mininin təmin edildiyini deyirlər) üst-üstə düşür.

63 <http://www.e-qanun.az/framework/47896>

64 <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>; Abidi, Javed; Sharma, Dorodi (February 6, 2014). «Poverty, Disability, and Employment: Global Perspectives From the National Centre for Promotion of Employment for Disabled People». Career Development and Transition for Exceptional Individuals.

65 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_2_4.xls

5. 20 YANVARLA BAĞLI ŞƏXSLƏR

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusu Bakı şəhərinə daxil olaraq, dinc əhaliyə atəş açdı. Nəticədə 137 nəfər həlak oldu, 744 nəfər yaralandı, 841 nəfər qanunsuz həbs edildi.⁶⁶

1998-ci il, martın 31-də o zamanki prezident Heydər Əliyev "20 Yanvar şəhidi" fəxri adının təsis edilməsi haqda fərman imzaladı. Fəxri adın əsasnaməsində deyilir ki, "20 Yanvar şəhidi" fəxri adı ilə 1990-cı ilin yanvarında Bakı şəhərində, Lənkəran və Neftçala rayonlarında faciəli hadisələr zamanı həlak olmuş və həmin hadisələrdə aldığı xəsarətdən (yaralanma, travma, kontuziya) vəfat etmiş şəxslər (ölümündən sonra) təltif olunur. "20 Yanvar şəhidi" fəxri adının vəsiqəsinin eskizləri də əsasnamə ilə təsdiq edilib.⁶⁷ Ancaq hələ heç bir şəhid ələsinə belə vəsiqə verilməyib. "20 Yanvar" İctimai Birliyinin rəhbəri Sultan Əzimzadə və "20 Yanvar Şəhid Ailələrinin Hüquqlarının Təmin Olunması" İctimai Birliyinin sədri Maral Qocamanova bununla bağlı NK-nə və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə dəfələrlə müraciət etdiklərini deyir.

20 yanvar hadisələri zamanı xəsarət alıb, əlil olan şəxslər də ciddi problemlərlə üzləşir. S.Əzimzadənin sözlərinə görə, bəzilərinin vəsiqələrində "20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar" sözləri yazılıb.⁶⁸ Ancaq çoxları başlarına gələn sübut etməkdə çətinlik çəkir, çünki sənədlərində əmək zədəsi və ya bədbəxt hadisə nəticəsində xəsarət aldıkları bildirilir. Əlilliyin əsaslarının sənədlərdə fərqli göstərilməsi əlil olan şəxsləri onlar üçün nəzərdə tutulmuş imtiyazlardan məhrum edir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2019-cu il hesabatında deyilir ki, ölkədə 109 nəfər 20 Yanvar şəhidi ailəsi, 292 nəfər 20 Yanvar əlili var.⁶⁹ DSK-nin məlumatlarına görə belə şəhid ailələrinin sayı 2019-cu ildə 109, 2020-ci ildə 103, 2021-ci ildə 101 olub. 20 Yanvar əlillərinin sayı 2019-cu ildə 305, 2020-ci ildə 265, 2021-ci ildə 278 olub.⁷⁰

66 <http://www.e-qanun.az/framework/8820>

67 http://www.e-qanun.az/framework/3453#_edn2

68 <https://toplum.tv/siyaset/20-yanvarda-sehid-olanlarin-ailelerine-tezminat-odenilmelidir>

69 <https://www.sosial.gov.az/uploads/yhs.pdf>

70 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_10.xls

6. ÇERNOBİL QƏZASI İŞTİRAKÇILARI

1986-cı ildə Çernobil Atom Elektrik Stansiyasında baş vermiş qəza nəticəsində zərər çəkmiş Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və mənafeləri qanunla qorunur. “Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında” qanun 1993-cü ildə qəbul edilib.⁷¹ Qanuna görə, qəzadan zərər görmüş vətəndaşlar üç kateqoriyaya bölünür:

1. Çernobil AES-də qəza nəticəsində şüa xəstəliyinə tutulmuş və ya bu xəstəliyi keçirmiş, habelə, əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər, o cümlədən:
 - a. *köçürmə zonası hüdudlarında, yəni qəza mərkəzindən 30 kilometrlik radiusda olan ərazidə qəza nəticələrinin ləğvində iştirak etmiş (o cümlədən müvəqqəti göndərilmiş və ya ezam edilmiş), yaxud Çernobil AES-in istismarında və ya stansiyada digər işlərlə məşğul olmuş şəxslər;*
 - b. *köçürmə zonasında xidmət keçmiş daxili işlər orqanlarının rəis və sırası heyətindən olan şəxslər;*
 - c. *göstərilən qəzanın nəticələrinin ləğvi ilə bağlı xüsusi toplanışlara çağırılmış və uzaqlaşdırma zonasında işlərə cəlb edilmiş hərbi qulluqçular (burda və bundan sonra bu kateqoriyaya aiddirlər: zabit heyəti, gizirlər, miçmanlar, müddətindən artıq xidmət hərbi qulluqçuları, qadın hərbi qulluqçular, keçmiş SSRİ silahlı qüvvələrində, keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin qoşunlarında, daxili və dəmiryol qoşunlarında və digər hərbi birləşmələrdə həqiqi hərbi xidmətdə olan çavuşlar, sırası heyət və hərbi vəzifəlilər);*
 - d. *zərər çəkmiş vətəndaşların qəza baş verdikdən sonra doğulmuş və Azərbaycan Respublikası vətəndaşları olan övladları,*

2. 1986-1990-cı illərdə, Çernobil AES-də baş vermiş qəzanın nəticələrinin köçürmə zonası hüdudlarında ləğv edilməsində, yaxud həmin dövrdə Çernobil AES-in istismarında və ya digər işlərdə iştirak etmiş (o cümlədən, müvəqqəti göndərilmiş, yaxud ezam edilmiş) şəxslər, habelə xüsusi to-

71 http://www.e-qanun.az/framework/8738#_edn29

planışlara çağrılmış və həmin dövrdə görülən işin növündən və yerindən asılı olmayaraq, göstərilən qəzanın nəticələrinin ləğvi ilə bağlı işlərin görülməsinə cəlb edilmiş hərbi qulluqçular və hərbi vəzifəli, habelə köçürmə zonasında xidmət keçmiş daxili işlər orqanlarının rəis və sırası heyəti.

3. 1987-ci il aprelin 21-dən 1990-cı il dekabrın 31-nə qədər olan dövrdə Slavutiç şəhərinin tikintisində iştirak etmiş şəxslər.

I və II qruplara aid olunanlara Çernobil AES-də qəzanın nəticələrinin ləğvi iştirakçılarının vəsiqəsi, III qrupa aid olunanlara Slavutiç şəhərinin tikintisində iştirak etmiş və şüadan zərər çəkmiş şəxslərin vəsiqəsi verilir.

2020-ci ildə təsdiq edilən sənəddə--“Əlilliyin qiymətləndirilməsi qaydası”nda əlilliklər, yaranması səbəbinə görə təsnif edildi və Çernobil əlilləri iki kateqoriyaya ayrıldılar:

- *Mülki şəxslər: Çernobil AES-də qəzanın ləğvində iştirak edənlər*
- *Hərbi qulluqçular: Çernobil AES-də xidməti vəzifələrini yerinə yetirənlər.*

Azərbaycanda Çernobil qəzası iştirakçılarının müavinət və təqaüdləri bu qaydalara əsasən müəyyən olunur.

“Çernobil Əlilləri Cəmiyyəti”nin sədri Mirhəsən Həsənovun dediyinə görə, 1986-cı ildə Çernobilda partlayışın nəticələrinin aradan qaldırılmasında 8 mindən çox azərbaycanlı iştirak edib, indiyədək 3 min Çernobil əlili vəfat edib.⁷²

DSK-nin məlumatlarına əsasən, Çernobil AES-də xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən əlil olan və buna görə təqaüd alan azərbaycanlı hərbiçilərin sayı 2017-ci ildə 2878, 2018-ci ildə 2902, 2019-cu ildə 2889, 2020-ci ildə 2833, 2021-ci ildə 2686 olub.⁷³ Radiasiya nəticəsində əlil olmuş və buna görə müalicə müqavinəti alanların (hər iki qrup) ümumi sayı 2017-ci ildə 4577, 2018-ci ildə 4587, 2019-cu ildə 4348, 2020-ci ildə 4273, 2021-ci ildə 3991 nəfər olub.⁷⁴

Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatına görə, ölkədə 5500-dən çox Çernobil əlili var. Onlardan 2510-u hərbi xidmət zamanı, 3000-i isə qəzanın nəticələrini ləğv edərkən əlillik qazanıb. ⁷⁵ Ancaq bu gün Çernobil əlilləri də digərləri kimi problem yaşamaqdadır. Məsələn, Vüqar Salahov deyir ki, prezident İ. Əliyevin sərəncamına görə, ona Çernobil əlili kimi 200 manat

72 <https://www.amerikaninsesi.org/a/%C3%A7ernob%C4%B1l-q%C9%99zas%C4%B1n%C4%B1n-az%C9%99rbaycandak%C4%B1-%C9%99ill%C9%99ri-nec%C9%99-ya%C5%9Fay%C4%B1rlar-/4964058.html>

73 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_10.xls

74 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_7.xls

75 https://www.sosial.gov.az/post_446454

təqaüd verilməlidir. Amma o, pulunu ala bilmir. “Əmək və Əhalinin Müdafiəsi Nazirliyindən cavab gəlib ki, diaqnoz natamamdır. Mən başa düşürəm, bunların elə bir güclü laboratoriyaları varmı, mənim bədənimdəki ağrıları ölçə bilsinlər?”⁷⁶

Çernobil əlillərinin çoxunun statusu, bu haqda qanunlar və digər qanunvericilik aktları qəbul edilməmişdən əvvəl, kateqoriyalar olmadan, ümumi əsaslarla müəyyən edilib. Nəticədə həmin şəxslər kateqoriyalara uyğun müavinətlərdən məhrum qalıblar. Məsələn, Füzuli rayonundan olan biri Çernobilda hərbi xidmət zamanı zərər çəkdiyi halda 1992-ci ildə ona mülki şəxs kimi II qrup Çernobil əlili statusu verilib. Nəticədə vətəndaş 2008-ci ildə təyin olunan prezident təqaüdündən yararlanma bilməyib. Yalnız 2018-ci ildə—statusunu məhkəmə qaydasında düzəltmədən sonra təqaüd almaq imkanı qazanıb. 10 il ərzində ala bilmədiyi təqaüdlərlə bağlı problemi də məhkəmə qaydasında həll etməli olub.⁷⁷

76 <https://www.amerikaninsesi.org/a/%C3%A7ernob%C4%B1l-q%C9%99zas%C4%B1n%C4%B1n-az%C9%99rbaycandak%C4%B1-%C9%99lill%C9%99ri-nec%C9%99-ya%C5%9Fay%C4%B1rlar-/4964058.html>

77 <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/show/2-1%255B102%255D-85%252F2020>

7. ƏFQANISTAN VETERANLARI

10 il çəkən Əfqanıstan müharibəsində 9500 azərbaycanlı iştirak edib. Onlardan 208-i həlak olub, 7-si itkin düşüb, 450 nəfər əlil olub. Bu gün Azərbaycanda cəmi 5 minə yaxın Əfqanıstan müharibəsi veteranı qalır. Əfqanıstanda müharibədə həlak olan və itkin düşən Azərbaycan vətəndaşlarının ailə üzvləri xüsusi statusa malikdir, onların bəzi güzəşt və dövlət təminatından yararlanmaq imkanları var.⁷⁸

DSK-nin məlumatında görünür ki, Əfqanıstanda sovet qoşunlarının tərkibində vuruşarkən həlak olan, itkin düşən və məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilən hərbi qulluqçuların ailə üzvləri kimi 2016-cı ildə 68, 2017-ci ildə 62, 2018-ci ildə 61, 2019-cu ildə 59, 2020-ci ildə 61, 2021-ci ildə 53 nəfərə təqaüd verilib.⁷⁹

Əfqanıstan müharibəsi iştirakçılarının statusu "Veteranlar haqqında" qanunla nizamlanır. Qanunun 3-cü maddəsinə görə, başqa ölkələrin ərazisində gedən məhəlli müharibələrdə və hərbi münaqişələrdə hərbi birləşmələrin tərkibində və keçmiş SSRİ Silahlı Qüvvələrinin, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin, Daxili İşlər Nazirliyinin mütəxəssisləri və müşavirləri kimi iştirak etmiş şəxslər müharibə veteranı sayılırlar.⁸⁰ DSK-nin məlumatına görə, 2020-ci ildə 3832, 2021-ci ildə 4018 nəfər bu statusla təqaüd alıb.

78 <http://www.udpo.az/print.php?lang=1&content=1221>

79 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_10.xls

80 http://www.e-qanun.az/framework/8964#_ednref2

8. QAÇQIN VƏ KÖÇKÜNLƏR

Qaçqın və məcburi köçkünlərin statusu “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” qanunla nizamlanır (21 may, 1999-cu il). Qanunun 1-ci maddəsində deyilir:

qaçqın - Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayıb, irqi əlamətinə, milliyyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqiblərin qurbanı olaraq, tam əsaslı ehtiyat üzündən vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalan və eyni ehtiyat üzündən həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən, yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayıb, oxşar hallar nəticəsində əvvəl—adətən yaşadığı ölkədən kənar qalan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxsdir;

məcburi köçkün (ölkə daxilində köçürülmüş şəxs) - Azərbaycan Respublikası ərazisində hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub, başqa yerə köçmüş şəxsdir. Başqa ölkədəki daimi yaşayış yerini bu maddənin birinci hissəsində göstərilən əsaslara görə tərk etməyə məcbur olub, Azərbaycana gəlmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşına da müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə məcburi köçkün statusu verilə bilər.

Azərbaycana ən böyük qaçqın axını 1988–1992-ci illərdə qeydə alınıb. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayandan sonra Ermənistan (eləcə də keçmiş Ermənistan SSR) vətəndaşları olan etnik azərbaycanlılar və kürdlər Azərbaycana sığınırıblar. Xarici İşlər Nazirliyinin məlumatına görə, həmin illərdə Ermənistandan qaçqın düşənlərin sayı 250 min nəfər olub. Keçmiş SSRİ-də baş vermiş etnik münaqişələr nəticəsində Orta Asiyadan Azərbaycana sığınan 50 min Axısxa türklərinə də qaçqın statusu verilib. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin (QMKİDK) məlumatına görə, Azərbaycana Ermənistandan 350 min, Orta Asiyadan 60 min qaçqın gəlib. Qaçqın statusu almaq niyyətiylə digər ölkələrdən gələnlərin sayı 1500-dür. Beləliklə, Azərbaycan Ermənistandan gələnləri, Axısxa türklərini və digər ölkələrdən gələn şəxsləri qaçqın kimi təsnif edir. Onların ümumi sayı 411 min 500-dür. Komitənin

məlumatına görə, 1988–1993–cü illərdə Ermənistanla münaqişə zəminində Dağlıq Qarabağ, ona bitişik 7 rayon, eləcə də Ermənistanla həmsərhəd olan digər yaşayış məntəqələrindən Azərbaycanın o biri bölgələrinə köçmək məcburiyyətində qalan şəxslərin sayı 789 min nəfər olub. Bu statistikaya əsaslanaraq, hökumət ölkədə ümumilikdə 1 mln. 200 min 500 nəfər qaçqın və məcburi köçkün olduğunu bildirir.⁸¹

Hüquqşünas Asiman Nəsirlinin araşdırmasına görə, Azərbaycan başqa ölkələrdən gələnlərin hamısına sığınacaq və qaçqın statusu verməkdə maraqlı deyil. (Hazırda sığınacaqla bağlı 47 ərizə təmin edilib, 78 şəxs qaçqın statusu alıb.) “Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında” qanun məcburi köçkünlər anlayışı ilə yanaşı onlara bərabər tutulan şəxslər anlayışını tətbiq edir və bu anlayış altında Ermənistan Respublikasında və başqa dövlətlərdə aparılan etnik təmizləmə nəticəsində daimi yaşayış yerlərini tərk edib, Azərbaycana gəlmiş və daimi məskunlaşmamış şəxslər başa düşülür.⁸² Qeyd olunan kateqoriyadan başqa qaçqınlıq statusu olan şəxslərin sosial müdafiəsi nəzərdə tutulmur.

İran İslam Respublikasının vətəndaşı Minayi Hüseyin Azərbaycana 1993–cü ildə gəlib və qaçqın statusu alıb. O, həm də BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının himayəsindədir. Dövlət Tibbi Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Xidməti M.Hüseynin gözdən II dərəcəli əlil olduğunu müəyyənləşdirib, ancaq Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ona əlilliyə görə müavinət ödəməkdən imtina edib, müavinətin ölkə vətəndaşları, ölkədə daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə ödənildiyini bildirib.

Azərbaycandan siyasi səbəbdən sığınacaq istəyənlər bəzən ciddi problemlərlə üzləşir. Azərbaycan hökumətinin həmin şəxslərin qaçdıqları ölkələrin hökumətləri ilə razılaşması, prosedurları pozaraq, qaçan şəxsləri geri təhvil verməsi halları mövcuddur. Bu məsələlər Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində Azərbaycana qarşı şikayətlərə baxılmasına səbəb olub.

81 <https://faktyoxla.info/articles/Elmar-Memmedyarov-Azerbaycan-adambashi-hesablamalara-gore-dunyada-en-chox-mecburi-kochkun-ve-qachqinlarin-oldughu-olkedir>

82 <http://www.e-qanun.az/framework/4758>

9. VALİDEYNSİZ UŞAQLAR

“Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” qanun 1999-cu ildə qəbul edilib.⁸³ Bu qanun xüsusi sosial müdafiəyə ehtiyacı olan uşaqları aşağıdakı kimi təsnif edir:

- *valideynlərini itirmiş uşaqlar hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxslərdir;*
- *valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar hər iki valideyni məlum olmayan; valideynlik hüquqlarından məhrum edilən və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan; xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan (fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılan) hesab edilən, ölmüş elan edilən; cəzaçəkmə müəssisələrində cəzasını çəkən; uşaqlarının tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən imtina edən; uşaqlarını uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina edən; --qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada digər hallarda valideyn himayəsindən məhrum hesab edilən 18 yaşınadək şəxslərdir.*
- *bir valideyni vəfat etmiş və o biri valideyni I və II dərəcə əlilliyi olan şəxs olan 18 yaşınadək şəxslər də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar hesab edilirlər;*
- *valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların arasından olan şəxslər--valideynlərini itirmiş, habelə valideyn himayəsindən məhrum olmuş ali, orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrində və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi elmi təşkilatın magistratura səviyyəsində əyani formada təhsil alan 23 yaşınadək olan şəxslərdir.*

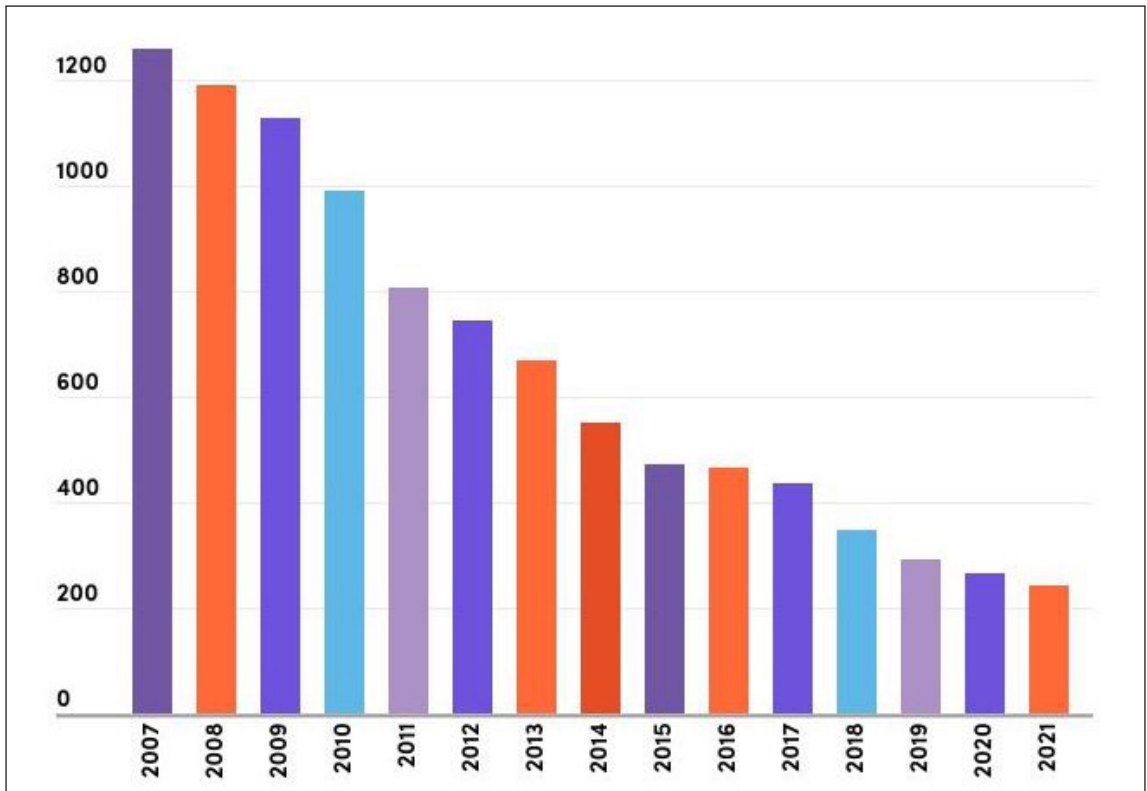
Bu qanunda, eləcə də bu sosial qrupla bağlı digər normativ hüquqi aktlarda bu kateqoriyadan olan şəxslərin aşkar edilib ortaya çıxarılması və fiksasiya edilməsi proseduru nəzərdən keçirilməyib. Bu qrupdan olan şəxslərin fikse edilməsi, yalnız bu uşaqları himayələrində saxlayan şəxslər yerli icra hakimiyyəti orqanlarına müraciət etdikdə (qəyyum və himayəçi kimi təyin edilmələri üçün) mümkün olur.

83 http://www.e-qanun.az/framework/3859#_ednref15

Qəyyum və himayəçilərin təyin edilməsini yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları həyata keçirir (Mülki Məcəllənin 34-35-ci maddəsi)⁸⁴. Ancaq valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların bir çoxu qohumlarının və ya digər şəxslərin himayəsində yaşamağa davam etsələr də, həmin şəxslər uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik hüquqlarını çox vaxt rəsmiləşdirmirlər. Buna mane olan qanunlardakı əngəllərdir. Məsələn, Mülki Məcəllədə belə bir şərt var; fiziki şəxs üzərində qəyyumluq və ya himayəçilik müvafiq orqan tərəfindən, bu haqda məlumat alandan sonrakı 3 ay ərzində təyin edilməlidir. Bu şərt çox vaxt uşaqları himayəsi altına almış şəxslərin bu faktı rəsmiləşdirməsinin qarşısını alır.

Hazırda bu qrupa aid olan şəxslərin sayını yalnız valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (hımayəçilərinə) verilən sosial müavinət statistikasına əsasında müəyyən etmək olar.

Qrafik 2. Qəyyum və himayəçilərin sayı⁸⁵

Statistik məlumatlar göstərir ki, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müavinət alan qəyyumlarının (hımayəçilərinin) sayı 2007-ci ildən bu yana kəskin şəkildə azalmağa başlayıb.

84 <http://e-qanun.az/framework/46944>

85 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_7.xls

Bunun bir neçə səbəbi ola bilər: 1) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sayının azalması; 2) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqları öz öhdəsinə götürən şəxslərin qəyyumluğunun rəsmiləşdirilməməsi; 3) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarının (himayəçilərinin) sosial müavinət üçün müraciət etməməsi.

“Ümid Yeri” uşaq sığınacağından aldığımız məlumata görə, sığınacağa 2011-ci ildə 73, 2012-ci ildə 109, 2013-cü ildə 105, 2014-cü ildə 66, 2015-cü ildə 82, 2016-cı ildə 78, 2017-ci ildə 69, 2018-ci ildə 32, 2019-cu ildə 128, 2020-ci ildə 125, 2021-ci ildə 198 nəfər valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq daxil olub. “Ümid Yeri” uşaq sığınacağı bu uşaqların himayəçi və ya qəyyumu kimi tanınmayıb, müavinət almayıb.

10. HƏRBÇİLƏRİN SİĞORTASI

“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” qanun 1991-ci ildə qəbul edilib⁸⁶. Bu qanunun 2.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə həqiqi hərbi xidmətdə olan ölkə vətəndaşları və başqa dövlətlərin vətəndaşları, habelə toplanışlarda olan hərbi vəzifəlilər hərbi qulluqçu statusuna malikdirlər. Qanunun 27-ci maddəsinə görə hərbi qulluqçular hərbi qulluqçu statusunu əldə etdikləri gündən dövlət tərəfindən icbari şəxsi sığorta edilirlər. Dövlət hərbi xidmət keçərkən əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərin sosial təminatına zəmanət verir.

1997-ci ildə “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” qanun qəbul edilib.⁸⁷ Bu qanunun 4.1-ci maddəsinə əsasən hərbi qulluqçular on bir min (20 oktyabr 2006-cı ilə kimi bir min bir yüz) manat məbləğində sığorta edilirlər. Həmin qanunun 5-ci maddəsinə görə, sığorta olunan şəxs həqiqi hərbi xidmətdə olduğu zaman həlak olduqda, öldükdə və ya xəbərsiz itkin düşdüyünə görə məhkəmə qərarı ilə ölmüş elan edildikdə və ya həqiqi hərbi xidmətdə olduğu zaman xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) alması, habelə xəstələnməsi nəticəsində xidmətdən buraxıldıqdan sonrakı üç il müddətində öldükdə sığorta məbləğinin 100%-ni alır.

Bundan əlavə hərbi xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən xəsarət alanın əlilliyi müəyyən edildikdə

- I dərəcə əlilliyə görə – 80%;
- II dərəcə əlilliyə görə – 60%;
- III dərəcə əlilliyə görə – 40%;
- ağır xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) aldıqda – 25%;
- az ağır xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) aldıqda – 15%;
- yüngül xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) aldıqda – 5% sığorta ödənilir.

Qanunla müəyyən olunan sığortaların ödənişi vəzifəsi “Azərsığorta” Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkətinin üzərinə qoyulub.

86 <http://www.e-qanun.az/framework/6998>

87 <http://www.e-qanun.az/framework/3896>

Bu qanun uzun illər yalnız qüvvəyə mindiyi tarixdən (2 avqust, 1997-ci il) sonra baş vermiş sığorta hadisələrə tətbiq edildi. Çünki, dövlət “Azərsığorta” ilə müqaviləsini 1997-ci ildə—“Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” qanun qəbul edildikdən sonra imzaladı. Halbuki 1991-ci ildə qəbul edilmiş qanun da (“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında”) dövlətin hərbiçiləri sığorta etməsi öhdəliyini nəzərdə tuturdu.

Hərbi qulluqçular, onların vərəsələri sığorta ödənişlərində bürokratik əngəllərdən mütəmadi şikayət edir, məhkəmələrə üz tutmalı olurlar. Əsas problemlərdən biri, sığorta üçün qoyulan müddətlə bağlıdır. Qanunun ilkin versiyasında deyilirdi ki, sığorta olunanın və ya onun vərəsələrinin sığorta ödənişini alması üçün sığorta hadisəsi gündündən 3 il keçənədək sığorta orqanlarına müraciət etmək hüququ var. Bu da 1997-ci ildən əvvəlki sığorta hadisələriylə bağlı ədalətsizliyə, narazılığa səbəb olurdu. 2013-cü ilin dekabrında qanuna dəyişiklik edərək, 3 il tələbini çıxardılar.⁸⁸

“Qarabağ Qaziləri” Birliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Rey Kərimoğlu şəhid olan şəxsin ailəsinə ayrılan sığorta pulunun 2006-cı ildən 11 min manata qaldırıldığını xatırladır: “I qrup əlillərə bu məbləğin 80%-i, yəni 8800 manat, II qrup əlil olanlara 60%-i--6600 manat, III qrup Qarabağ əlillərinə 40%-i--4400 manat ödənilməlidir. Ancaq bu pullar həmin şəxslərə verilmir. Bu gün Qarabağ əlillərinin əlində sığorta pulunun ödənilməsi ilə bağlı 500-dən çox məhkəmə qərarı var. Ancaq ödəmə həyata keçirilmir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin də qərarı var ki, bu pul ödənilsin. Ödəmə qaydaları isə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilməlidir. Bir ildən çoxdur ki, Milli Məclis bu qanunun qəbulunu gecikdirir. Şəhid ailələri dəfələrlə gedib, Milli Məclisin qarşısında etirazlarını bildirəndən sonra Sosial Siyasət Komitəsindən söz verdilər ki, məsələ ilə maraqlanacaqlar. Bir məsələ də odur ki, 2006-cı ilə qədər şəhid olanların ailələrinə 1100 manatın verilməsi nəzərdə tutulur. Ancaq bunun üzərinə devalvasiya haqqı da gəlməlidir. Yoxsa, bu haqsızlıq olar... Bu biabırçılıqdır. Şəhid ailəsi gedib, qapıları döyüb, sığorta istəməməlidir. Dövlət özü onların haqqını verməlidir”⁸⁹

2014-cü ildə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” qanunun bəzi müddələrinin şərh olunmasına dair qərar⁹⁰ qəbul etdi. Qərarla qeyd edilirdi ki, sığortaçının bu

88 03 dekabr 2013-cü il tarixli 832-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Respublika” qəzeti, 26 dekabr 2013-cü il, № 285, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2013-cü il, № 12, maddə 1491

89 https://musavat.com/news/sehidaileleri-ve-qarabag-elilleri-qan-pulu-nu-ala-bilmirler_252569.html

90 <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/275>

funksiyanı öz üzərinə götürməsi sığortalını müqavilə üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək, dövləti isə həmin xərclərin lazımı qaydada maliyyələşdirilməsini təmin etmək vəzifəsindən azad etmir. Hərbi qulluqçuların və onlara bərabər tutulmuş şəxslərin həyatının və sağlamlığının dövlət icbari şəxsi sığortası həyata keçirilərkən müqavilənin bağlanmaması nəticə etibarilə dövlətlə hərbi xidmətdə olduğu zaman həyatına və yaxud sağlamlığına zərər dəymiş şəxs arasında mövcud olan hüquqların və vəzifələrin mahiyyətini dəyişdirə bilməz. Şəxsin hərbi qulluqda olma, hərbi xidmət zamanı həlak olma, itkin düşmə, xəsarət və əlillik qrupu alma, həmçinin yararsız kimi tərxis olunma tarixləri sığorta hadisəsinin baş vermə faktını inkar etmir və bu, sığorta ödənişinin ödənilməsindən imtina üçün əsas olmamalıdır. Konstitusiyanın 12, 16 və 25-ci maddələrinin tələblərinə görə, 1997-ci il tarixli qanun ("Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında") qüvvəyə minənədək həlak olmuş, itkin düşmüş, xəsarət almış, lakin hələ də sığorta məbləğini almamış hərbi qulluqçulara da qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş sığorta məbləği ödənilməlidir. Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin I hissəsinin 16-cı bəndinə əsasən bu məbləğin ödənilməsi qaydasının və şərtlərinin qısa müddətdə müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə edilməlidir.

2018-ci ildə prezident "Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olmuş, ölmüş və hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşdüyünə görə ölmüş elan edilmiş hərbi qulluqçuların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" fərman⁹¹ imzaladı. Fərmana əsasən 1997-ci il, avqustun 2-dək həlak olmuş, ölmüş və hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşdüyünə görə ölmüş elan edilmiş hərbi qulluqçuların da vərəsələrinə 11.000 manat məbləğində birdəfəlik ödəmə verilməsi müəyyən edildi. Ancaq fərmanla müəyyən edilmiş anlayış bir növ şəhid anlayışı ilə üst-üstə düşür. Nəticədə 1997-ci il, avqustun 2-dək həyatını itirmiş bir çox hərbi qulluqçu (şəhid sayılmayanlar), həmçinin əlil olmuş və ya xəsarət almış hərbi qulluqçular sığorta ödənişi ala bilmirlər.⁹² Eləcə də mülki şəxslərdən olan şəhidlər (şəhid sayılan şəxslərin dairəsi 2020-ci ildə--müharibə zamanı həlak olan mülki şəxslərin hesabına genişlənilib) hərbi qulluqçu statusunda olmadıqlarına görə, qanun onların icbari sığortadan yararlanması üçün hüquqi əsas yaratmır.

Beləliklə, sığorta ödənişləri ilə bağlı problemlər tam həll olunmayıb, vətəndaşlar sığorta ödənişi almaq üçün məhkəmələrə müraciət etmək məcburiyyətində qalır⁹³, bəzən heç məhkəmə qərarları da onların sığorta ödənişləri-

91 <https://president.az/az/articles/view/28061>

92 <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/show/2-1%255B102%255D-546%252F2020>

93 <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/show/2%255B102%255D-1424%252F2021>

ni almasına yardım etmir.⁹⁴

2021-ci ilin dekabrında "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" qanuna ətraflı dəyişikliklər edildi.⁹⁵ Lakin bu qanunun retrospektiv tətbiqi (Konstitusiya Məhkəməsinin tövsiyələri) ilə bağlı hər hansı yenilik gətirilmədi. Dəyişikliklərin əhəmiyyətli hissəsi icbari sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsi və maliyyələşdirilməsi ilə bağlıdır. Bununla yanaşı, qanunda edilən dəyişikliklərdə hərbi qulluqçuların hüquqları baxımından müsbət və mənfi aspektlər var. Sığorta olunanların və sığorta hadisələrinin dairəsi genişləndirilib, "hərbi xidmət" ilə yanaşı "toplanış" anlayışı gətirilib, yüngül və ağır xəsarətlərlə yanaşı, az ağır xəsarətlər də sığorta hadisəsi hesab olunub. İlk dəfə olaraq, qanunda sığorta olunanların hüquq və vəzifələri əks etdirilib. Sığortaların ödənişi prosesi avtomatlaşdırılıb...

Bütün bunlarla yanaşı mənfi dəyişikliklər də var:

- *Sığortanın verilməsindən imtinaların dairəsi genişləndirilib (sığorta olunan özünə qəsd etdikdə və həmin hal məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə təsdiq olunduqda),*
- *2014-cü ildə edilən əlavəyə görə, sığortaçı sığorta ödənişini müəyyən edilmiş müddətdə ödəmədikdə, hər gecikdirilmiş gün üçün sığorta ödənişi məbləğinin 0,1%-i həcmində dəbbə pulu ödəməli idi. Bu əlavə qanundan xaric edilib.*
- *Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dövlət sığorta orqanları və onların bölmələrinin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxslər bu qanunun müddələrinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalər və Cinayət məəcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırdılar. Bu haqda müddəə məsuliyyət subyektlərinin kimliyini mücərrədləşdirən yeni--"Bu qanunun tələblərini pozan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalər və Cinayət məəcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar" müddəası ilə əvəz edilib.*

94 https://www.youtube.com/watch?v=lo4UKntR6Ao&feature=emb_imp_woyt

95 <http://e-qanun.az/framework/48845>

11. PENSİYA TƏMİNATI

Azərbaycanda dövlətin pensiya hüququnu təmin etməsi siyasətinin tarixini üç mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ 1992-ci ildə—Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul edilən yeni qanunlar əsasında aparılan pensiya təminatı siyasətidir. Bu mərhələdə pensiya təminatı iki müxtəlif qanunla—1992-ci ili aprelində qəbul edilmiş “Hərbi Qulluqçularının Pensiya Təminatı haqqında” qanun⁹⁶ və həmin ilin sentyabrında qəbul olunmuş “Vətəndaşların Pensiya Təminatı haqqında” qanunla⁹⁷ tənzimlənirdi. 2005-ci ilin yanvar ayının 1-dən “Dövlət Qulluqçularının pensiya təminatı” haqqında qanun⁹⁸ qüvvəyə mindi. Bu qanunlarla iki əsas pensiya növü müəyyən edildi: əmək pensiyaları və sosial pensiyalar.

Ölkədə əmək pensiyası almaq hüququnun 4 əsası müəyyən edildi. Bunlar yaşa görə, əlilliyə görə, ailə başçısını itirməyə görə və xidmət illərinə görə pensiyalardır. Əmək pensiyası almaq hüququ olmayan şəxslərə sosial pensiyalardan yararlanmaq imkan verilirdi.

İlkin dövrdə yaşa görə pensiya almaq hüququ kişilərdə 60 yaşdan, qadınlarda isə 55 yaşdan başlasa da, 1997-ci ildən bu yaş həddi tədricən artırılmağa başladı (ildə altı ay olmaqla). Bu gün pensiya almaq hüququ verən yaş həddi kişilər üçün 65, qadınlar üçün 62-dir.

2001-ci ildə ölkə prezidentinin sərəncamı ilə Pensiya İslahatı Konsepsiyası⁹⁹ təsdiq edilib. Konsepsiyaya əsasən 1-ci mərhələdə pensiya təminatının qanunvericilik bazasının yaradılması-- «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» qanunun yeni redaksiyada işlənilib hazırlanması, «Sosial sığorta haqqında» qanununa dəyişiklik və əlavələrin edilməsi, «Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında» qanunun işlənilib hazırlanması, qeyri-dövlət pensiya fondları haqqında qanunvericilik aktlarının hazırlanıb, təqdim olunması nəzərdə tutulurdu.

Pensiya islahatının 2-ci mərhələsində pensiya sisteminin əsasını təşkil

96 <http://www.e-qanun.az/framework/7081>

97 http://www.e-qanun.az/framework/7739#_edn13

98 <http://www.e-qanun.az/framework/6190>

99 <http://www.e-qanun.az/framework/4412>

edən fərdi uçotun yaradılması üzrə işlərin aparılması, o cümlədən pensiya hesablamaları, vəsaitin yığımı və bütövlükdə pensiyaların müəyyənləşdirilməsi sahəsində avtomatlaşdırılmış sistemin hazırlanması və tətbiqi təmin edilməli idi. 3-cü mərhələdə fərdi uçotun yaradılması ilə bağlı əmək qabiliyyətli işçilərin gəlirləri və pensiyaların təyin edilməsi üçün lazım olan digər göstəricilər barədə məlumat toplanmalı idi. 4-cü mərhələdə pensiyaların fərdi uçot sənədləri əsasında hesablanmasına başlanılmalıydı.

2006-cı ilin fevralında qəbul edilən “Əmək pensiyaları haqqında”¹⁰⁰ və “Sosial Müavinətlər haqqında”¹⁰¹ qanunlar köhnə pensiya qanunvericiliyini qüvvədən saldı. 2007-ci ildən ölkədə yeni pensiya siyasəti yürüdülməyə başladı. Yeni qanunvericilik xüsusi şəxslərin (hərbi qulluqçular və dövlət qulluqçularının) pensiya təminatının hüquqi əsasını digər vətəndaşların pensiya təminatının hüquqi əsası ilə ümumiləşdirdi. Ən önəmlisi, ölkədə ikili əsaslı pensiya təminatı tətbiq edilməyə başladı. Qanunla pensiya təminatının üç hissədən ibarət olması nəzərdə tutulurdu: əmək pensiyasının baza hissəsi, sığorta hissəsi və yığım hissəsi. Beləliklə, bundan sonra əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsi dövlət təminatına və sığorta prinsiplərinə əsaslanan təminata bölündü. Qanunlar pensiyanın yığım hissəsini də nəzərdə tutsa da, qəbulundan 15 il keçməsinə baxmayaraq, qanunun bu müddəaları aktivləşməyib.

2006-cı ildə “Sosial müavinətlər haqqında” qanun qəbul edildi və “sosial müavinətlər” institutu yaradıldı, eyni təyinatlı sosial pensiyalar institutu ləğv edildi. Bundan əlavə, əvvəlki qanunvericilikdə olan xidmət illərinə görə pensiyalar institutu ləğv edilərək, bu kateqoriyadan yararlanan şəxslər güzəştli şərtlərlə yaşa görə pensiya almaq hüququ olan şəxslərə aid edildi. Beləliklə, ölkədə üç növ pensiya institutu möhkəmləndirildi: yaşa, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə.

2009-cu ildə aparılan kiçik islahatlar nəticəsində yaşa görə əmək pensiyası alan hüququ şəxslərin dairəsi daha da daraldıldı:

1. yaşa görə pensiya almaq hüququ üçün tələb olunan 5 il sığorta stajı 12 ilə qaldırıldı;
 2. yaşa görə pensiya almaq hüququ olan çoxuşaqlı qadınların, sağlamlıq imkanları məhdud uşağı olan anaların, uşaqlarını təkbaşına böyüdən ataların və qəyyumların dairəsi də daraldı:
- *əvvəlki qanunvericiliyə görə 3 və daha çox uşağı olan şəxslərin, bu gün isə beş və daha çox uşağı olan şəxslərin belə pensiya almaq hüququ var;*

100 http://www.e-qanun.az/framework/11566#_ednref37

101 http://www.e-qanun.az/framework/11508#_ednref1

- əvvəlki qanunvericiliyə görə, belə pensiya almaq hüququ 5 il sığorta stajı olduqda və 3 uşağı olanlar 51 yaşına çatdıqda, 4 uşağı olanlar 50 yaşına çatdıqda, 5 uşağı olanlar 49 yaşına çatdıqda, 6 uşağı olanlar 48 yaşına çatdıqda, 7 uşağı olanlar 47 yaşına çatdıqda, 8 uşağı olanlar 46 yaşına çatdıqda, 9 uşağı olanlar 45 yaşına çatdıqda, 10 və daha çox uşağı olanlar 44 yaşına çatdıqda və ya 10 il sığorta stajı olduqda yaşından asılı olmayaraq yaranırdısa, 2009-cu il islahatlarından sonra bu hüquq ən azı 10 il staj olduqda (2017-ci il islahatlarından sonra bu şərt aradan qaldırıldı) və hər uşağa ümumi pensiya yaşından 1 il az yaşa çatdıqda verildi.

2014-cü ilin noyabrında prezident İ.Əliyevin sərəncamıyla "2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası"¹⁰² təsdiqləndi. Bu konsepsiya ilə sığorta prinsiplərinə əsaslanmayan xərclərin minimum səviyyəyə endirilməsi, əmək pensiyasının baza hissəsinin restrukturizasiyası və minimum pensiya məbləği göstəricisinin tətbiqi, güzəştli şərtlərlə pensiyaya çıxmaq hüququ olanlardan tələb edilən minimum sığorta stajı illərinin sığorta prinsiplərinə uyğunlaşdırılması, erkən pensiyaya çıxma hallarının məhdudlaşdırılması, kişilər və qadınlar üçün pensiya yaşının demografik göstəricilərə uyğunlaşdırılması kimi addımların atılması nəzərdə tutulurdu. Konsepsiyada həmçinin məcburi dövlət sosial sığorta sistemi ilə yanaşı könüllü sosial sığortaya əsaslanan özəl pensiya fondlarının yaradılması zərurəti də vurğulanırdı.

Cədvəl 2. Yaşlı əhəlinin qruplar üzrə sayı (min nəfər)

Əhəlinin yaş qrupları üzrə sayı	65-69 yaş	70-dən yuxarı	Cəmi
2017	242.5	377.8	620.3
2018	262.3	385.9	648.2
2019	277.3	401.0	678.3
2020	299.3	420.6	719.9
2021	318.7	437.7	756.4

Nəhayət, 2017-ci ilin martında pensiya qanunvericiliyində 3-cü böyük islahat həyata keçirildi¹⁰³ və önəmli dəyişikliklər oldu: Əmək pensiyalarının dövlət təminatı olan baza hissəsi ləğv edildi, bununla da dövlət özünün pensiya öhdəliklərini minimuma endirdi.

Həmçinin, dövlət əmək pensiyası təminatında öz öhdəliklərini yalnız bu

102 <http://www.e-qanun.az/framework/28572>

103 <http://e-qanun.az/framework/35345>

hallarda saxladı:

- Əmək pensiyasının sığorta hissəsinin 1992-ci il, yanvarın 1-dək qazanılmış pensiya kapitalına əsasən formalaşan məbləği;
- Əmək pensiyaları haqqında qanunun 19-cu maddəsində nəzərdə tutulan bəzi kateqoriyadan olan şəxslərin (Milli Qəhrəmanların ailə üzvlərinin, şəhidlərin ailə üzvlərinin, müharibə iştirakçılarının, repressiyaya məruz qalıb bəraət almış şəxslərin, müxtəlif qruplardan olan əlillərin) əmək pensiyasının sığorta hissəsinə əlavələr (bu müddəlar 2020-ci ildə ləğv edildi¹⁰⁴);
- Əmək pensiyaları haqqında qanunun 19-cu maddəsində nəzərdə tutulan bəzi kateqoriyadan olan şəxslərin qulluq stajına görə əmək pensiyasına əlavələr.

Yeni qanunvericiliklə "əmək pensiyasının minimum məbləği" anlayışı gətirildi.

Cədvəl 3. Əmək pensiyasının minimum məbləğinin (ƏPMM) dövrlər üzrə göstəriciləri (manat)

Dəyişmə tarixləri	01.01.2017	01.03.2019	01.10.2019	01.01.2022
Əmək pensiyasının minimum məbləği	110	160	200	240

Yaşa görə əmək pensiyası kişilər üçün 63 il, qadınlar üçün 60 yaş olduğu halda, yenidən qaldırıldı (kişilərin yaş həddi 2017-ci il iyulun 1-dən başlayaraq, 2021-ci il iyulun 1-dək, qadınların yaş həddi 2017-ci il iyulun 1-dən başlayaraq, 2027-ci il iyulun 1-dək hər il 6 ay artırılır); yaşa görə pensiya almaq hüququ üçün tələb olunan 12 il sığorta stajı 25 ilə qaldırıldı.

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzinin 2017-ci ildə Avropa Birliyi və BMT İnkişaf Proqramı ilə birlikdə hazırladığı "Pensiya əldə etmək imkanı: Əmək pensiyaları haqqında qanuna edilən son dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi" rəyində qeyd olunur ki, bu islahatlara qədər əmək pensiyalarının ortalama 55,6%-i baza hissəsi hesabına formalaşmış. İndi bu elementin ləğvi növbəti illərdə orta aylıq pensiya məbləğinin azalmasına səbəb olacaq. Məcburi sosial sığortadan daxil olan gəlirlər Pensiya Fondunun xərclərinin 62%-ni ödəyə biləcək... Azərbaycanda formalaşmış əmək bazarının şərtləri güclü pensiya təminatının yaranmasına imkan vermir. Qeyri-rəsmi əmək fəaliyyətinin, işçilərin qazanclarının formal vəziyyəti ilə faktiki vəziyyət arasında fərqlərin olması təcrübəsi çox geniş yayılıb, fermerlərin və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin məcburi sosial sığortasında problemlər mövcuddur.¹⁰⁵

104 <http://e-qanun.az/framework/46585>

Pensiya təminatı sahəsində dövlətin iştirakının azaldılmasının əsas problemlərindən biri, ölkədə könüllü sosial sığortaya əsaslanan tətbiqi özəl pensiya sisteminin formalaşdırılmamasıdır (baxmayaraq ki, bu məsələ islahatlar haqda konsepsiyada qeyd olunub). Bu da həm də sosial sığorta institutunun ictimai nüfuzunun olmaması ilə bağlıdır.

11.1. Pensiya yaşı

Pensiya yaşının artırılması təcrübəsi bir çox ölkələrdə tətbiq edilir. Bu proses iki önəmli amilə bağlıdır: əhalinin demoqrafik qocalmasına (orta yaş həddinin artmasına) və orta ömür həddinin artması göstəricilərinə. Əhalinin demoqrafik qocalması baş verdikdə, yəni əhalinin orta yaş həddi artıqda pensiya fonduna ödəniş edən işçilərin sayı azaldığından və pensiya alan pensionerlərin sayı artığından qanunvericilər pensiya yaşını artıraraq, pensionerlərin sayını nizamlamağa çalışırlar.

Azərbaycan hökuməti pensiya yaşının artırılmasını ölkədə orta ömür həddinin artması ilə izah edir.¹⁰⁶ DSK-nin məlumatlarına istinad etsək, 1970-ci ildən bəri Azərbaycanda orta ömür həddi 68–73 yaş arasında dəyişib,¹⁰⁷ yəni ölkədə ömür həddinin ciddi artımından söhbət gedə bilməz.

Avropa Birliyində hər 65 və yuxarı pensiya yaşlı şəxsə 3-dən çox¹⁰⁸, Azərbaycanda hər belə pensiya yaşlı şəxsə 8,7 əmək qabiliyyətli şəxs düşür¹⁰⁹ (yaşlıların demoqrafik yüklülüyü dərəcəsi).

Azərbaycan əhalisi orta yaş həddi 32,3, orta ömür həddi 71–72 olmaqla Avropanın ən gənc əhalisi hesab olunur, Keçmiş Sovet respublikaları arasında Tacikistan və Türkmənistandan sonra ilk üçlükdədir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan post-sovet məkanında ən yüksək pensiya yaşı müəyyən etmiş ölkədir.

Pensiya təminatının önəmli parametrlərindən biri, orta ömür yaşı ilə pensiya yaşı arasındakı fərqdır. Bu fərqi əks etdirən rəqəm insanların pensiya əldə etdikdən sonra ondan yararlanmaq imkanını ehtiva edir. Yəni, pensiya təminatı zamanı şəxsin yığdığı pensiya kapitalı 144 aya (12 ilə) bölünür və pensiyaya çıxan kişilərin 77, qadınların 74 yaşa kimi bu pensiyadan istifadə edəcəyi ehtimal olunur. Orta ömür yaşı ilə pensiya yaşı arasındakı fərq Azərbaycanda kişilər üçün 6, qadınlar üçün 9 ilə bərabərdir.

106 <https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/35457>; https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/xeber_milli_meclis_pensiya_yasinin_artirilmesi_-463984

107 Azərbaycanın Demoqrafik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. 2021 səh. 121

108 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#Slightly_more_than_three_persons_of_working_age_for_every_person_aged_65_or_over

109 Azərbaycanın Demoqrafik göstəriciləri. Dövlət Statistika Komitəsi. 2021 səh. 54

Cədvəl 4. Keçmiş SSRİ, Şərqi Avropa ölkələri və Türkiyədə pensiya yaşı göstəriciləri

Ölkələr	Pensiya yaşı		Orta yaş	Orta ömür
	Kişilər	Qadınlar		
Azərbaycan	65	62	32,3	71,4
Belarus	63	58	40,9	74,8
Ermənistan	63		36,6	76
Gürcüstan	65	60	38,6	72,6
Moldova	63	59,6	37,7	73,3
Ukrayna	60		41,2	73,0
Qazaxıstan	63	61	31,6	74
Qırğızıstan	63	58	27,3	74,2
Özbəkistan	60	55	30,1	73
Rusiya	61,5	56,5	40,3	73,2
Tacikistan	63	58	25,3	69,5
Türkmənistan	62	57	29,2	67,7
Estoniya	64		43,7	78,9
Latviya	64		44,4	75,4
Litva	65		44,5	76
Bolqarıstan	65	62	43,7	75,1
Çexiya	64	63	43,3	79,1
Macarıstan	65		43,6	76,4
Polşa	65	60	41,9	78,3
Rumıniya	65	61,67	42,5	75,6
Slovakiya	62,67	62	41,8	78,2
Türkiyə	60	58	32,2	78,6

Orta ömür yaşı artmayacağı təqdirdə, 2027-ci ilin iyul ayında bu fərqi ümumilikdə 6 il olacağı gözlənilir. Post-sovet məkanında bu rəqəm Estoniyada 15 il, Ermənistanda 13, Özbəkistanda 13-18 (1-ci ədəd kişilərə, 2-ci qadınlara aiddir), Latviyada 12, Rusiyada 12-18, Litvada 11, Qırğızıstanda 11-16, Qazaxıstanda 11-13, Moldovada 10-13, Gürcüstanda 8-13, Tacikistanda 6,5-11,5, Türkmənistanda 6-11 ildir.

DSK-nin məlumatlarına görə, Azərbaycanda pensiya yaşına çatan şəxslərin sayı 2017-ci ildən 2021-ci ilə qədər 136,1 min nəfər artıb.¹¹⁰ Eyni dövrdə yaşa görə pensiya alanların sayınının 781.957-dən 716.222-ə düşdüyü görünür

¹¹⁰ https://www.stat.gov.az/source/demography/az/001_7-10.xls

(65.735 nəfər az).¹¹¹ Yaşa görə aylıq sosial müavinət alanların sayında isə artım olub (83.162 nəfər artıq). Bu faktlar göstərir ki, 2017-ci ilin pensiya islahatları nəticəsində 100 mindən artıq insan pensiya təminatı hüququndan məhrum olmuş, əvəzində daha kiçik təminat olan sosial müavinət hüququ əldə etmişdir.

Cədvəl 5. Yaşa görə pensiya və aylıq sosial müavinət alanların sayı

Kateqoriyalar	2017	2018	2019	2020	2021
Yaşa görə pensiya alanlar	781957	778057	756136	742034	716222
Yaşa görə aylıq sosial müavinət alanlar	17085	29174	53394	82363	100247

Bu vəziyyəti müəyyən qədər aradan qaldırmaq üçün hökumət əmək pensiyaları haqqında qanuna 22-1-ci maddəsi əlavə etdi (2018). Nəticədə bir qrup vətəndaşa 25 illik sığorta stajı hədiyyə edərək, əmək pensiyası almaq hüququna yol verdilər. Lakin 2019-cu ilin yanvarına kimi sosial müavinət hüququ əldə etmiş şəxslərin bu üsuldən istifadə etməsi və əmək pensiyası almasının qarşısını alındı.¹¹²

Ölkədə həyata keçirilən islahatlar pensiya təminatında fərdi problemlərin yaranmasına zəmin yaradır. Məsələn: dəyişikliklərdən sonra qanunun retrospektiv tətbiqi (qanunun geriye şamil edilməsinin və ya edilməməsinin yaratdığı problemlər), pensiya təminatında vərəsəlik hüququ, pensiya hüququ əldə etdikdən sonra işləməyə davam edən şəxslərin sosial sığortasında yaranan problemlər, 2006-cı ildən əvvəl əmək fəaliyyəti olmuş şəxslərin fərdi hesabının olmaması səbəbindən sığorta stajının və pensiya kapitalının hesablanmasında yaranan problemlər və s.

111 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_2.xls

112 <http://e-qanun.az/framework/41080>; <https://femida.az/az/news/138615/bu-sexslere-25-il-sigorta-staji-hediyeye-edilecek>

12. SOSIAL MÜAVİNATLAR

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulan sosial təminatlardan biri də sosial müavinətlərdir (maddə 38). 2006-cı ilin yanvar ayının 1-dən ölkədə “Sosial müavinətlər haqqında” qanun qüvvəyə minib. Qanunda sosial müavinət anlayışı belə izah olunur: “bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaiti”

2006-cı ilə kimi pensiya qanunvericiliyində əmək pensiyaları və pensiya yaşına çatmış, əliliyi olan və ailə başçısını itirmiş, lakin əmək pensiyası hüququ olmayan şəxslər üçün sosial pensiyalar nəzərdə tutulurdu. Ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında da müxtəlif müavinətlər qeyd edilirdi. Məsələn, “Dövlət Qulluğu haqqında” qanunda əmək pensiyası almaq hüququna malik olmayan dövlət qulluqçusuna qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda ömürlük, “Məzuniyyətlər haqqında” qanunda uşağa 3 yaşınadək qulluğa görə məzuniyyətdə olan valideynə, “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” qanunda hərbi qulluqçuların uşaqlarına, “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” qanunda bu kateqoriyadan olan uşaqların himayəçilərinə, müxtəlif normativ hüquqi aktlarda aztəminatlı ailələrə və s. ödənilən müavinətləri göstərmək olar.

2006-cı il islahatları sosial pensiyalar və müavinətlərin bir qismini vahid qanunvericilikdə topladı. Qanunda nəzərdə tutulan sosial müavinətlər aylıq və birdəfəlik müavinətlərə təsnif edildi. Bununla bərabər, qanunda nəzərdə tutulmayan, lakin müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən digər sosial müavinətlərin olduğu qeyd edildi.

Qanunda aşağıdakı sosial müavinətlərin verilməsi nəzərdə tutulurdu:

- *Aylıq müavinətlər*
- *Dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət*
- *Yaşa görə müavinət*
- *18 yaşından yuxarı əliliyi olan şəxslərə əliliyə görə müavinət*
- *Sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara müavinət*
- *Ailə başçısını itirməyə görə müavinət*
- *Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi*

kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə müavinət

- *3 yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət*
- *Müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularının uşaqlarına müavinət*
- *Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət*
- *1 yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət*
- *Birdəfəlik müavinətlər:*
- *radiasiya qəzası nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət;*
- *uşağın anadan olmasına görə müavinət:*
- *dəfn üçün müavinət.*

Daha sonra "Məşğulluq haqqında" qanuna (2012) uyğun olaraq, işsizlik müavinəti (hazırda çıxarılıb), "Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidentinin və onun ailə üzvlərinin təminatı haqqında" qanuna (2013) görə vəfat etmiş prezidentin arvadına (ərinə) və ya öhdəsində olan uşağına ödənilən müavinət, 5-dən çox uşağı olan qadınlara müavinət (2013), övladlığa götürülən uşağa, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşağa görə müavinət var.

Azərbaycanda sosial müavinətlər maliyyələşmə mənbəyinə görə iki hissəyə bölünür: dövlət hesabına ödənilən və sosial sığorta hesabına ödənilən müavinətlər.

Sosial sığorta haqqında qanunun (1997) 6-cı maddəsi aşağıda sadalanan müavinətləri sığorta əsaslı ödənişlər kimi müəyyən edir:

- *əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün);*
- *hamiləliyə və doğuma görə müavinət;*
- *uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət;*
- *qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatana qədər uşağa qulluqla əlaqədar müavinət;*
- *dəfn üçün müavinət;*
- *işsizlik müavinəti (bu bənd çıxarılıb)*

2001-ci ilin dekabrında prezident İ.Əliyev "Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında" fərman¹¹³ imzaladı. Fərmana əsasən vətəndaşlara kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə verilən güzəştlərin müvafiq müavinətlərlə

113 <http://www.e-qanun.az/framework/2879>

əvəz olunması ilə əlaqədar, aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə:

- Azərbaycan dövlətinin ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiya quruluşunun müdafiəsi zamanı əlil olanlara, 1990-cı il 20 Yanvar hadisələri zamanı əlil olanlara, Böyük Vətən müharibəsi əlillərinə, müharibə əlillərinə bərabər tutulanlara, həqiqi hərbi xidmət dövründə Çernobil qəzasının nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb edilmiş və həmin qəza nəticəsində əlil olmuş hərbi qulluqçulara 26 manat;
- Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarında 25 manat;
- Həlak olmuş döyüşçülərin dul arvadlarına 18 manat;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarına, üç dərəcəli Şöhrət ordeninin hər hansı bir dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslərə 12 manat;
- Böyük Vətən müharibəsindən sonra vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarına 12 manat;

Çernobil qəzası əlillərinə (həqiqi hərbi xidmət dövründə Çernobil qəzası nəticəsində zərər çəkmiş hərbi qulluqçular istisna olmaqla), I və II qrup əlillərə (müharibə əlilləri və onlara bərabər tutulanlar istisna olmaqla), sosial pensiyaçılara 6 manat məbləğində aylıq müavinət müəyyən edildi.

Cədvəl 6. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına verilən müavinətlər¹¹⁴

Kateqoriyalar	2017	2018	2019	2020
Uşağın anadan olmasına görə birdəf. müav.				
şəxslərin sayı, min nəfər	51,4	51,0	56,3	48,6
məbləğ, min manat	5041,3	5323,2	8778,9	9507,4
3 yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət:				
şəxslərin sayı, min nəfər	37,8	33,4	40,2	39,1
məbləğ, min manat	10834,0	11041,5	10552,9	9245,6
Dəfn üçün müavinət:				
şəxslərin sayı, min nəfər	43,4	42,2	39,7	43,8
məbləğ, min manat	14122,4	14124,3	18162,5	25884,4

“Sosial Müavinət haqqında” qanunda deyildiyi kimi ayrı-ayrı normativ hüquqi aktlarda sosial müavinətin fərqli formaları nəzərdə tutulur. Məsələn:

114 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_1_8.xls

- “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” qanuna və NK-nin 7 noyabr, 2001-ci il tarixli qərarına¹¹⁵ əsasən, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların dövlət ali, orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrində, həmçinin AMEA-da təhsil aldıkları müddət ərzində dərslük və dərslük ləvazimatları alınması əvəzinə ödənilən 50 manatlıq müavinət;
- Yuxarıda qeyd olunan normativ hüquqi aktlara əsasən valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar ilk dəfə işə düzələndən sonra ödənilən, orta aylıq (respublika üzrə) əməkhaqqının beş misindən az olmayan miqdarda birdəfəlik müavinət;
- “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” qanuna¹¹⁶ əsasən, müvəqqəti əmək qabiliyyəti olmadığına görə hərbi qulluqçuların arvadlarına iş stajından asılı olmayaraq, aldığı qazanc məbləğində ödənilən müavinət (Əmək Məcəlləsi, maddə 74);
- Hərbi qulluqçuların işləməyən arvadlarının öz ərlərinin xidmət yeri üzrə işə düzəlməsi mümkün olmadıqda onlara ödənilən aylıq müavinət (fəhlə və qulluqçular üçün müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqı məbləğində);
- Qeyd olunan qanuna əsasən həlak olmuş (vəfat etmiş) hərbi qulluqçuların ailələrinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən məbləğdə ödənilən müavinət;
- “Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında” qanuna əsasən, Çernobil AES-də şüa xəstəliyinə tutulmuş və ya bu xəstəliyi keçirmiş, habelə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərə həkim reseptləri üzrə dərman almaq və ildə bir dəfə müalicə olunmaq üçün (nəqliyyat xərcləri daxil olmaqla) müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada və məbləğdə ödənilən müavinət;¹¹⁷
- Eyni qanuna əsasən əlilliyi olan şəxslərə, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara hər il müalicə ilə əlaqədar müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunan məbləğlərdə ödənilən birdəfəlik müavinət;
- Prezidentin 2017-ci il, 23 yanvar tarixli fərmanına əsasən məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslərə ödənilən vahid aylıq

115 <http://www.e-qanun.az/framework/2513>

116 <http://www.e-qanun.az/framework/6998>

117 <http://www.e-qanun.az/framework/8738>

müavinət və s;¹¹⁸

- Prezidentin 2008-ci il, 4 avqust tarixli fərmanına əsasən özəlləşdirilən və idarəetməyə verilən dövlət müəssisələrinin istehsalat qəzası və yaxud peşə xəstəliyi nəticəsində sağlamlığı pozulmuş işçisinə və ya bu səbəbdən həlak olmuş işçisinin ailə üzvlərinə və himayəsində olan digər şəxslərə ödənilən müavinət;¹¹⁹
- Əmək Məcəlləsinin 239-cu maddəsinə əsasən əmək xəsarəti və ya peşə xəstəliyi nəticəsində zərərçəkənlərə ödənilən aylıq kompensasiya.¹²⁰

118 <http://e-qanun.az/framework/34674>

119 <http://www.e-qanun.az/framework/15206>

120 <http://e-qanun.az/framework/46943>

13. İŞSİZLİK STATUSU ALANLAR

“İşsizlikdən sığorta haqqında” qanun¹²¹ qüvvəyə mindikdən sonra (2018), “Sosial sığorta haqqında”, “Sosial müavinətlər haqqında” qanuna dəyişiklik edildikdən, “Məşğulluq haqqında” qanun yenisi ilə əvəzləndikdən (2018) sonra “işsizlik müavinəti” anlayışından imtina edilərək, işsizliyin tam sığorta münasibətinə çevrilməsinə nail olundu.

Azərbaycanda işsizlərin qeydiyyatına alınması, onların sosial müdafiəsinin təşkili sahəsində əsas normativ-hüquqi sənəd “Məşğulluq haqqında” qanundur¹²². Sənədin 1.1.6-cı maddəsinə görə, işsiz şəxs dedikdə işi və qazancı olmayan, işə başlamağa hazır olub, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanda (qurumda) işsiz kimi qeydiyyatına alınan, əmək qabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli şəxslər başa düşülür. Qanunun 1.1.7-ci maddəsində qeyd edilir ki, işaxtaran şəxs dövlət məşğulluq xidmətinə münasib iş üçün müraciət edən və işaxtaran kimi qeydiyyatına alınan şəxsdir.

Hər hansı şəxs qanunun 4-cü maddəsində sadalanan kateqoriyalardan biri üzrə məşğul deyilsə, o, qanunun 5-ci maddəsinə əsasən, işaxtaran və işsiz şəxs kimi qeydiyyat üçün müvafiq rəsmi orqanlara müraciət edə bilər. İşaxtaran kimi qeydiyyatına düşmək istəyən şəxs elektron informasiya sistemindəki elektron ərizəni doldurmalıdır. Şəxs işaxtaran kimi qeydiyyatına alındığı gündən sonrakı 5 iş günü ərzində ona münasib iş təklif olunmadığı və ya işəgötürən tərəfindən vakansiyaya qəbulundan imtina edildiyi halda, səlahiyyətli dövlət orqanı həmin şəxsin işsiz kimi qeydiyyatına alınması haqqında qərar qəbul edir və bu barədə şəxsin fərdi məşğulluq vəərəqində müvafiq qeyd aparır.

Qanunda ayrı-ayrı kateqoriyadan olan işaxtaran və işsizlər üçün “münasib iş yeri” anlayışı da verilib. İşaxtaran üçün onun təhsili, ixtisası, əvvəlki peşəsi üzrə təcrübəsi, səhhəti, təklif edilən iş yerinə ictimai nəqliyyatla gedib-gəlməsinin mümkünlüyü nəzərə alınan iş münasib iş sayılır. Münasib iş yerinin işaxtaranın yaşayış yerindən maksimum uzaqlığı ilə bağlı şərtlər həmin ərazidə nəqliyyat şəbəkəsinin imkanları nəzərə alınmaqla, müvafiq icra hakimiyyəti

121 <http://www.e-qanun.az/framework/36310>

122 <http://www.e-qanun.az/framework/39846>

orqanının seçdiyi qurumlar tərəfindən müəyyən edilir. Araşdırmaların nəticələri göstərir ki, səlahiyyətli dövlət qurumları tərəfindən təklif olunan işin münasibliyini müəyyənləşdirən meyar və şərtlər normativ-hüquqi sənəd kimi hələ də hazırlanmayıb.

“Məşğulluq haqqında” qanunda işsizlik problemiylə bağlı dövlətin 2 mühüm vəzifəsi müəyyən edilir:

- *işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, iş düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin məşğulluğunun təmin edilməsinə kömək göstərən tədbirlərin görülməsi, şəxslərə münasib işin seçilməsinə, haqqı ödənilən ictimai işlərin təşkilinə, özünüməşğulluğa kömək göstərilməsi daxildir.*
- *işsizlikdən icbari sığortanın tətbiqi (“İşsizlikdən sığorta haqqında” qanuna əsasən)*

“Sosial sığorta” haqqında qanun və “Sosial müavinətlər haqqında” qanundakı işsizlik müavinəti anlayışı çıxarılsa da, bu müavinətin ödənilməsinin hüquqi əsası olan “Məşğulluq haqqında” köhnə qanun qüvvədə salınsa da, qüvvədə olan yeni “İşsizlikdən sığorta haqqında” qanun vətəndaşlara işsizliyə görə sığorta ödənişi almaq haqqı verir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin VII hissəsində deyilir ki, işsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ var.

2018-ci ilə kimi qüvvədə olan “Məşğulluq haqqında” qanuna əsasən ödənilən işsizlik müavinətinin əhatə etdiyi subyekt dairəsi “İşsizlikdən sığorta haqqında” qanunun əhatə etdiyi dairədən geniş idi. “Məşğulluq haqqında” köhnə qanunun 25-ci maddəsinə əsasən, işsiz statusu almış vətəndaşa işsizlik müavinəti, ona status müəyyən edildiyi gündən hesablanır (təkrar müavinət alınan hallar istisna olmaqla). Hüquqi şəxslərin ləğv edilməsi və ya işçilərin sayı və ştatların ixtisar olunması, əmək şəraiti şərtlərinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar olaraq sərbəstləşdirilmiş və işdən azad edildikdən sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatda alınmış, əmək qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş işdənçıxarma müavinəti və orta əmək haqqı ödənilən müddət ərzində işə düzəldilməmiş vətəndaşlara işsizlik müavinəti bu müddətin qurtardığı birinci gündən təyin edilir.

“İşsizlikdən sığorta haqqında” yeni qanunun 13-cü maddəsi sığorta ödənişini almaq üçün aşağıdakı şərtləri müəyyən edir:

- *Sığorta ödənişini almaq hüququnun yaranması üçün şəxsin işsizlikdən sığortası olmalı və şəxs “Məşğulluq haqqında” qanununun 5-ci maddəsinə uyğun olaraq, işsiz kimi qeydiyyatda alınmalıdır;*

- *Dövlət orqanı və ya hüquqi şəxs ləğv edildikdə, "Dövlət qulluğu haqqında" qanunun 33.1.2-ci maddəsinə əsasən əmək münasibətlərinə xitam verildikdə;*
- *Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin a bəndinə əsasən əmək münasibətlərinə xitam verildikdə;*
- *İşçilərin və ya dövlət qulluqçularının sayı və ya ştatları ixtisar edildikdə, "Dövlət qulluğu haqqında" qanunun 33.1.3-cü maddəsinə əsasən;*
- *Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin b bəndinə əsasən əmək münasibətlərinə xitam verildikdə;*
- *Əmək müqaviləsinin müddəti qurtardıqda, Əmək Məcəlləsinin 68-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin b bəndinə əsasən əmək münasibətlərinə xitam verildikdə;*

Həmçinin, yeni qanunda işsiz kimi sığorta ödənişinin alınması üçün işsizliyin başlanmasından əvvəlki 24 təqvim ayı ərzində ən azı 1 il sığorta stajının olması şərti nəzərdə tutulur.

Köhnə qanunun təsir dairəsinə düşsə də, yeni qanunun təsir dairəsinə düşməyən işsizlərin də dövlətdən müavinət almaq hüququ qalır (Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin VII hissəsi).

Dünyada daha çox sığorta mexanizmi tətbiq edilsə də, bəzi ölkələrdə sığorta mexanizminə əsaslanmayan işsizlik müavinəti sistemi də mövcuddur. 82 ölkə icbari, 3 ölkə paralel olaraq, könüllü işsizlik sığortası sistemi tətbiq edir, 24 ölkədə isə sığortaya əsaslanmayan, ümumi sosial müdafiə tədbirləri çərçivəsində dəstək mexanizmləri mövcuddur¹²³.

2017-ci ildə NK "İşsizlikdən sığorta haqqında" qanunun icrası istiqamətində bir neçə qaydanı təsdiqləyib. Bunlar, "Sığortaolunanların və sığortaedənlərin işsizlikdən sığorta üzrə sığortaçıda qeydiyyatı", "Sığorta ödənişinin verilməsi", "İşsizlikdən sığorta vəsaitlərinin uçotunun aparılması və hesabatın təqdim olunması" qaydalarıdır. 2018-ci ildə isə prezident "Azərbaycan Respublikasının 2019–2030-cu illər üçün Məşğulluq Strategiyası"nı təsdiq edib.

Cədvəl 7-də təqdim olunan məlumatlardan görünür: 2019-cu ildə DSK ölkədə 251,6 min nəfər işsiz müəyyən etdiyi halda, Dövlət Məşğulluq Agentliyi 81,3 min nəfərə işsiz statusu verib. Bu ziddiyyət, milli qanunvericilikdə işsiz hesab edilmək üçün nəzərdə tutulan hüquqi tələblərlə BƏT-in metodoloji yanaşmasındakı fərqlərdən irəli gəlir. BƏT-ə¹²⁴ görə, müayinə keçirilən dövrdən əvvəlki 4 həftə ərzində işi və qazancı olmayan, fəal iş axtaran və iş təklif

¹²³ https://www.ilo.org/moscow/information-resources/publications/WCMS_646848/lang--ru/index.htm

¹²⁴ <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/module.pdf>

ediləcəyi tədqirdə qarşıdakı 2 həftədə işləmək üçün hər hansı məhdudiyəti olmayan şəxslər işsiz hesab edilir. Müayinəyə cəlb edilmiş şəxs həftə ərzində birçə saat da olsa, işləyibse, işsiz sayılır.

Cədvəl 7. Məşğulluq və işsizlik haqqında rəsmi məlumatlar

Göstəricilər/illər	2017	2018	2019	2020	2021
İqtisadi fəal əhalinin sayı, min nəfər	5073,8	5133,1	5190,1	5252,5	5303,9
Məşğul əhalinin sayı, min nəfər	4822,1	4879,3	4938,5	4876,6	4988,2
İşsiz əhalinin sayı, min nəfər	251,7	253,8	251,6	375,9	315,7
Dövlət Məşğulluq Agentliyində işsiz status almış şəxslər, nəfər	38481	20088	81272		
İşsizlik müavinəti alanlar, nəfər	6974	1117	540	727	
İşsizlik faizi	5	4,9	4,8	7,7	6,3

İqtisadçı Rövşən Ağayev bunu onunla izah edir ki, təcrübədə bəzi şəxslər dövlət məşğulluq xidmətinin təklif etdiyi işləri özləri üçün münasib saymır və imtina edirlər. Nəticədə belə şəxslərə işsiz status verilmir. DSK-nın keçirdiyi müayinələrdə isə respondentlərin hansısa işi münasib sayıb-saymaması meyar deyil, sorğuda istinad olunan dövrdə işi və qazancı olmayan şəxs işsiz kimi qeydə alınır. Fərqi digər mühüm səbəbi odur ki, rəsmi məşğulluq orqanına işsiz şəxslərin hamısı müraciət etmir. Çünki çoxları müavinət alacağına, yaxud münasib iş tapacağına inanmır. DSK-nın müayinəsi isə belələrini də aşkarlaya bilər.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın qapadılması və sərt karantin rejiminin ilkin mərhələsində hökumət yardım məqsədilə 600 min nəfərə 200 milyon manata yaxın vəsait xərclədi. İlin 2-ci yarısında sərt karantin rejiminin təkrar tətbiq olunması hökumətin işsiz vətəndaşlara yenidən dəstək verməsinə səbəb oldu. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi naziri 2020-ci ilin yekunları ilə bağlı dövlət başçısı yanında keçirilən müşavirədə il ərzində 600 min işsiz şəxsə (o cümlədən qeyri-formal işləyən şəxslərə) birdəfəlik ödəmə proqramı çərçivəsində aylıq 190 manat məbləğində müavinət ödəndiyini, müavinət proqramının icrasına 450 milyon manat sərf olunduğunu demişdi.¹²⁵ O zaman ilk dəfə olaraq, qeyri-formal sektorda çalışan, işsizlik sığortası ilə əhatə olunmayan, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan tələblər (işsizliyin başlanmasından əvvəlki 24 təqvim ayı ərzində ən azı 1 illik sığorta stajının olması) nəzərə alınmadan iş və gəlir itkisinə məruz qalan, maddi ehtuyacı olan şəxslərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdi.

Pandemiya Azərbaycanda işsizlərin sosial müdafiəsiylə bağlı ciddi

¹²⁵ https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyevin_sedrliyi_ile_2020_ci_ilin_yekunlarina_hesr_olunmus_videoformatda_musavire_kechirilib_YENILANIB_VIDEO-1682565

hüquqi və institusional problemlərin olduğunu nümayiş etdirdi. Hazırkı qanunvericilik, xüsusən işsizlik sığortası ilə bağlı hüquqi mexanizmlər, sığorta ödənişi hüququ qazanmaq üçün tələb olunan sığorta stajı müddəti, işsizlik müavinətinin məbləğinin hesablanması üçün əməkhaqqının əvəzlənmə əmsalı (son 12 aylıq orta əməkhaqqının 50%-i) qabaqcıl ölkələrin, o cümlədən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) təcrübəsiylə müqayisədə adekvat standartlar hesab oluna bilər. Məsələn, Türkiyədə sığorta əsasında işsizlik ödənişinin təyin edilməsi üçün 600 gün sığorta stajı tələb edildiyi halda¹²⁶, OECD ölkələrinin əksəriyyətində həmin göstərici 365 gün təşkil edir.

Azərbaycanda da həmin müddət məhz OECD-nin göstəricisinə uyğundur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı hesab edir ki, milli qanunvericiliyin daha uzun müddətli sığorta stajı tələb etməsi gözlənilməz böhranlarda işsizləri sosial müdafiə sistemindən kənar saxlayan əsas səbəblərdən biridir və bu müddət maksimum 6-12 ay intervalında olmalıdır¹²⁷. Bundan başqa, OECD ölkələrində itirilmiş əmək haqqının 50-60%-i qədər işsizlik müavinəti təyin edilir və Azərbaycanın müvafiq göstəricisi də buna uyğundur. Ancaq...

Azərbaycanda işsizlərin sosial müdafiəsiylə bağlı ən ciddi problem, sığortasız məşğulluğun miqyasının potensial (daima risklə üzləşə biləcək) işsizlərin sayından çox olmasıdır. Azərbaycanda sığortasız məşğulluq 2 səbəbdən genişləniş: qeyri-formal məşğulluğun miqyasının böyük olması və qeyri-müddətli işçilərin işsizlikdən sığorta mexanizminin əhatə dairəsinə daxil olmaması səbəbindən.

Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da qeyri-formal məşğulluq ən ciddi problemdir, çünki bu təbəqə müqaviləsiz və sığortasız çalışdığından istənilən riskli və böhranlı şəraitdə sosial müdafiəsiz qalır. BƏT-in hazırladığı son hesabatlardan¹²⁸ birində qeyd edilir ki, 2020-ci ilin aprel ayına olan məlumata görə, dünyada təxminən 1.6 milyard adam qeyri-formal məşğuldur və bu əhəlinin əhəmiyyətli hissəsi Covid-19 pandemiyasından ciddi şəkildə təsirlənib, qazancları azı 60% itkiyə məruz qalıb. Hesabatda deyilir ki, dünyada hər 10 işçidən 6 nəfəri qeyri-formal sektorda çalışır.

Qeyri-rəsmi məşğulluğun əhəmiyyətli hissəsi küçə ticarəti, evdə yaşlılara və uşaqlara baxım, mənzillərə xidmət (ustaların fəaliyyəti) və s. kimi işləri əhatə edir. Pandemiya və sərt karantin rejiminin tətbiqi, izolyasiya tədbirləri insan-

126 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/IsgucuPiyasasi_ve_GenclstihdamiOzellhtisaskomisyonuRaporu.pdf

127 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_604882.pdf

128 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743523.pdf

ların böyük əksəriyyətini belə xidmətlərdən imtina etməyə məcbur edir. Əslində “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında” qanuna uyğun olaraq, yerli özünüidarəetmə orqanlarında uçota durmadan ailə kəndli təsərrüfatının təşkili nəticəsində qazanc əldə edən şəxslər də qeyri-formal məşğullar hesab edirlər. Rəsmi statistikanın ictimaiyyətə açıq hesabatlarında qeyri-formal məşğulluğun miqyasına dair məlumat verilmir. Muzdlu işçilərin, həmçinin vergi uçotuna alınaraq, rəsmi fəaliyyət göstərən sahibkarların və fermerlərin sayı müqaviləsiz və vergi uçotu göstərməyənlərin sayından çox deyil. Bu fakt qeyri-formal məşğulluğun miqyas etibarını ilə rəsmi məşğulluqdan geniş olduğunu söyləməyə əsas verir.

Rəsmi statistikaya--2020-ci ilin oktyabr ayına olan məlumata görə, 4.888 mln. nəfər məşğul əhəlinin cəmi 1.682 mln. nəfəri (34,4%-i) muzdlu (rəsmi əmək müqaviləsi) ilə çalışıb və işsizlik sığortası ödəyib. Hesablama Palatasının “Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2021-ci il büdcəsinə Rəy”¹²⁹ adlı sənədində qeyd olunub ki, aktiv fəaliyyətdə olan vergi ödəyicilərinin (fiziki şəxslərin) sayı 414,6 min nəfər olub. Yeni ən yaxşı halda iqtisadi fəal hesab olunan əhəlinin hər 3 nəfərindən 1-nin işsizlikdən sığortası var. Ümumilikdə iqtisadi fəal əhəlinin cəmi 40%-i rəsmi məşğuldur.

“İşsizlikdən sığorta haqqında” qanununun 1.1 və 2.0.3-cü maddələrindən irəli gələrək demək olar ki, Azərbaycan qanunvericiliyi yalnız muzdlu məşğulluq statusuna malik işçilərin işsizlikdən sığortasını nəzərdə tutur. Halbuki bəzi ölkələrdə sığorta mexanizmlərindən müxtəlif səbəblərdən kənarda qalan əmək qabiliyyətli əhəlinin sosial təhlükəsizliyini təmin etməkdən ötrü sığortaya əsaslanmayan işsizlik müavinətləri də verilir.

129 http://sai.gov.az/files/DSMF_yekun.pdf

14. ÜNVANLI SOSIAL YARDIM

2006-cı ilin yanvarından vətəndaşlara ünvanlı sosial dövlət yardımı verilməyə başladı. Bu yardımın hüquqi əsasını 2005-ci ilin oktyabrında qəbul edilmiş “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” qanun¹³⁰ təşkil edir. Qanuna əsasən “ünvanlı sosial yardım” aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən göstərilən pul yardımıdır. “Aztəminatlı ailə” isə orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailədir. “Ehtiyac meyarı” əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq, hər il dövlət büdcəsi ilə birgə təsdiq olunan həddir. Həmçinin qanunda qeyd olunur ki, sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərqi görə hesablanır.

Qanuna görə, sosial yardım bu yardımçün müraciət edilən ayın 1-dən etibarən, 1 il müddətinə təyin olunur. Aztəminatlı ailə sosial yardım almaq üçün təkrar müraciət etmək hüququna malikdir. Sosial yardımın təyinatı zamanı ailə tərəfindən bilərəkdən tam və ya düzgün olmayan məlumatın verilməsi, köçürülmüş vəsaitin iki ay ərzində kartdan çıxarılmaması, eləcə də sosial yardımın ödəndiyi müddətdə ailənin gəlirlərində baş vermiş dəyişikliklər barədə məlumatın verilməməsi ödənişin dayandırılmasına səbəb olur. Ödənen vəsait artıq olubsa, ailə həmin vəsaiti könüllü qaydada geri qaytarmalıdır.

Maliyyə naziri Samir Şərifov Milli Məslisdə “2022-ci ilin dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı bildirib ki, ehtiyac meyarının yaşayış minimumuna çatdırılması əsas məqsəddir. Onun sözlərinə görə, Azərbaycanda da bir çox ölkələrdə olduğu kimi ehtiyac meyarı ləğv oluna bilər. Bu isə o deməkdir ki, ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsində ehtiyac meyarını yaşayış minimumu əvəz edə bilər.¹³¹

İqtisadçı ekspert Pərviz Heydərov araşdırmasına görə, ölkədə həyata keçirilən ümumi sosial müdafiə siyasətinin və mexanizminin əsasını vətəndaşın

130 <http://www.e-qanun.az/framework/10854>

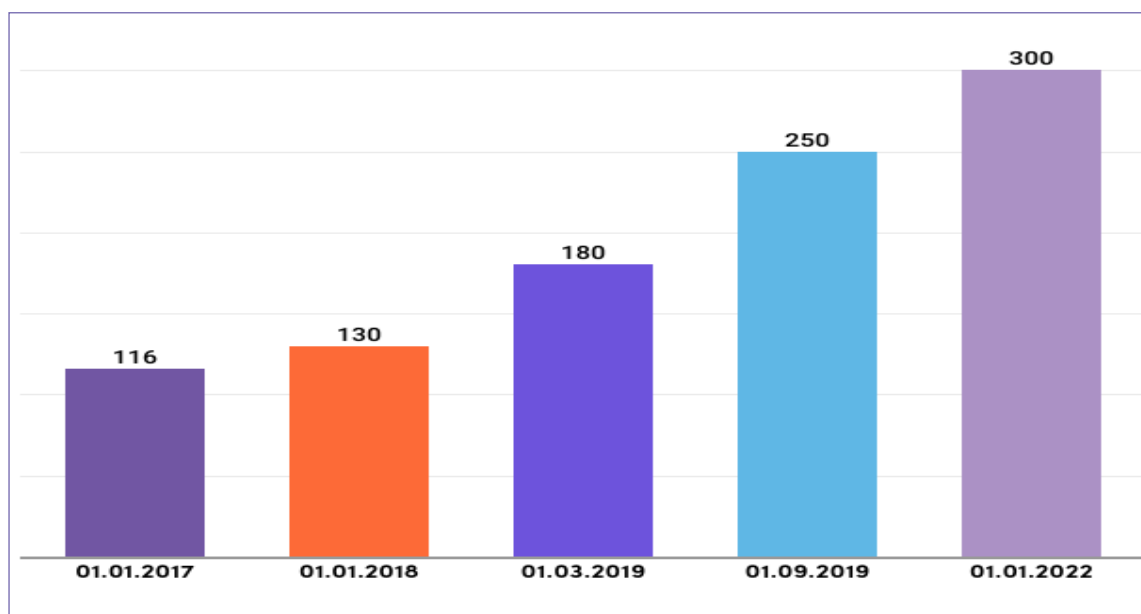
131 <https://banker.az/az%C9%99baycanda-ehtiyac-meyari-l%C9%99gv-oluna-bil%C9%99r/>

ən zəruri sosial ehtiyacının və tələbatının dəqiq müəyyən edilməsi təşkil edir. “Bizdə bunun üçün bir neçə göstəricidən istifadə olunur; minimum istehlak səbəti, ehtiyac meyarı, yaşayış minimumu, minimum əməkhaqqı və sair. Məsələ bundadır ki, heç biri də, demək olar, digərinə uyğun gəlmir. Uzun müddət idi, məsələn, minimum əməkhaqqı yaşayış minimumu səviyyəsindən aşağı idi.

Cədvəl 8. Adam başına ehtiyac meyarı və yaşayış minimumu göstəriciləri (manat)

İllər	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ehtiyac meyarı	116	130	143	160	170	200
Yaşayış minimumu						
Ölkə üçün	155	173	180	190	196	210
Əmək qabiliyyətlilər üçün	164,5	183	191	201	207	220
Pensiyaçılar üçün	130,2	144	149	157	162	176
Uşaqlar üçün	136,6	154	160	170	175	193

Qrafik 3. Minimum əməkhaqqının məbləği (manat)

Aydın deyildi ki, minimum əməkhaqqı mexanizmi əslində nəyi müəyyən edir və nədən ötrü tətbiq olunur. Düzdür, qanunvericilikdə qeyd edilir ki, minimum əməkhaqqı iqtisadi, sosial şərait nəzərə alınmaqla ixtisassız əməyə və xidmətə görə verilən aylıq ən aşağı əməkhaqqı məbləğidir. Ölkə üzrə müqavilə əsasında bütün növ muzzdlu əməyə görə əməkhaqları məhz buna əsasən ödənilir. Ancaq

qeyd etdiyim kimi, minimum əməkhaqqı səviyyəsi ilk dəfə olaraq, yalnız 2019-cu ildə 130 manatdan 250 manata qaldırılmaqla ölkə üzrə müəyyən edilmiş yaşayış minimumu göstəricisinə çataraq, onu keçdi. Bu mənada ehtiyac meyarı göstəricisi də ya yaşayış minimumu göstəricisinə çatdırılmalı, yaxud ən düz, ümumiyyətlə ləğv olunmalıdır.”¹³²

“Yaşayış minimumu haqqında” qanunun (2004) 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, yaşayış minimumunun məqsədlərindən biri, onun aztəminatlı ailələrə ünvanlı dövlət sosial yardımının göstərilməsi sisteminin formalaşdırılması və tətbiqində istifadəsidir. ¹³³

NK-nin 2016-cı ilin fevralında təsdiqlədiyi “Ünvanlı dövlət sosial yardımının alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi qaydaları”na¹³⁴ və müvafiq təlimata¹³⁵ əsasən ünvanlı dövlət sosial yardımı üçün müraciət mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin “Ünvanlı yardım” (VEMTAS) altsistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Lakin elektron müraciət zamanı vətəndaşların problemləri yaranır. Astara rayonu Şahağacı kənd sakini Səbinə Quliyeva şikayət edir ki, əri həbs olunduqdan sonra ondan ayrılıb, biri xəstə olan üç uşaqla birlikdə Bakı şəhərindəki evlərdə kirayə qalmağa başlayıb. Ünvanlı sosial yardım üçün Astara rayonundakı DSMF-yə müraciət edib, ona sosial yardım təyin edilib. Lakin bir müddət sonra, sosial yardım dayandırılıb və heç bir səbəb göstərilməyib. Məhkəməyə üz tutduqdan sonra məlum olub ki, o, fonda ailə tərkibi barədə yanlış məlumat verib, elektron müraciət doldurularkən atasının evinin saygacını göstərib. Ona görə də atasının ailəsinin gəlirləri hesablanmağa başlayıb.

Aztəminatlı ailələrin arasında şəxsi evi olmayan, başqa aşağı şəraitli evlərdə kirayə qalanlar kifayət qədər çoxdur. Amma belələri bir qayda olaraq, kirayə müqaviləsi bağlamadıqlarından kommunal xidmətlərə görə saygacları qeyd edə bilmirlər.

Cədvəl 9. Ünvanlı sosial yardım alanların sayı (nəfər)

İllər	2017	2018	2019	2020	2021
ÜDSY alan şəxslər	132368	80193	43171	72170	77269

Statistik məlumatlardan görünür ki, VEMTAS elektron sisteminin tətbiqindən sonra ünvanlı dövlət sosial yardımı alanların sayında enmə baş verib. Ən aşağı göstərici 2019-cu ildə qeydə alınıb.

¹³² <https://oxu.az/economy/546459>

¹³³ <http://www.e-qanun.az/framework/5518>

¹³⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/32084>

¹³⁵ <https://www.e-gov.az/home/getfile/2325>

Ünvanlı dövlət sosial yardımının alınması zamanı ünvanlılıq prinsipinin pozulması, yəni sosial yardım düşməyən şəxslərin bu yardımdan yararlanması, ehtiyacı olanların yardımdan kənar qalması, rüşvətخورluq faktları barədə şikayətlər də olur. (Məsələn, memurlar vətəndaşa ünvanlı sosial yardım düzəltmədən sonra, kartı özlərində saxlamaqla, ilk ayların yardımını özləri alır, sonrakı aylarda kartı vətəndaşlara verirler.)¹³⁶

Dünyada vətəndaşlara belə yardım təcrübəsindən qaçmağa çalışırlar. Çünki belə praktika vətəndaşlarda tənbelliyə, yardımdan asılılığa (ələbaxanlıq), işsizliyin adiləşməsinə gətirib çıxarır. (Carol Baldock and others v Birmingham City Council: 1312616/2012 and others)¹³⁷. Bunun alternativini olaraq “özünəməşğullük” texnologiyasına üstünlük verilir.

2016-cı ildə prezident İ.Əliyev “Əhalinin özünəməşğullüyünün təmin olunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” sərəncam verdi və əhalinin özünəməşğullüyünə kömək göstərilməsi üçün 2016-cı il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə 6 milyon manat ayırdı.¹³⁸ 2018-ci ildə qəbul edilmiş “Məşğullük haqqında” qanun özünəməşğullüyün təşkili və digər məsələləri nizamlamağa başladı.

Prezidentin 2018-ci ilin oktyabrında təsdiqlədiyi “2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğullük Strategiyası”nda deyilir ki, 2017-ci ildə özünəməşğullüyün baza göstəricisi olan 1400 ev təsərrüfatını əsas götürürək, 2020-ci ilədək özünəməşğullük proqramının əhatə dairəsini 6 dəfəyə qədər artırmaq hədəfi qoyulub.¹³⁹

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin yaydığı məlumatda bildirilir ki, 2020-ci ildə 12 min şəxs nazirliyin tabeliyindəki Dövlət Məşğullük Agentliyi tərəfindən özünəməşğullük proqramına cəlb olunub.¹⁴⁰

2020-ci ilin mayında NK “İşsiz şəxslərin özünəməşğullüyünün təşkili” qaydasını təsdiqləyib.¹⁴¹ Qaydalara əsasən özünəməşğullüğe kömək 5 mərhələdə həyata keçirilir:

- *özünəməşğullüyün təşkili ilə bağlı məsləhət və məlumatların verilməsi;*
- *əmək bazarının təhlili əsasında iqtisadiyyatın sahələri üzrə özünəməşğullük istiqamətinin seçilməsinə və təşkilinə kömək edilməsi;*

136 <https://lent.az/xeber/kriminal/rusvetle-sosial-yarim-duzelden-memura-cinayet-isi-acildi-395453>

137 <https://www.gov.uk/employment-tribunal-decisions/carol-baldock-and-others-v-birmingham-city-council-1312616-2012-and-others>

138 <http://www.e-qanun.az/framework/32470>

139 <http://e-qanun.az/framework/40416>

140 https://www.sosial.gov.az/post_422938

141 <http://www.e-qanun.az/framework/45038>

- *özünüməşğulluğun təşkili üçün biznes-planın hazırlanmasına yardım edilməsi, o cümlədən təlimlərin keçirilməsi və onların nəticələrinin qiymətləndirilməsi;*
- *seçilmiş özünüməşğulluq istiqamətinin təşkili üçün natura şəklində material, avadanlıq və digər əmlakın 1 il müddətinə müqavilə əsasında verilməsi;*
- *özünüməşğulluğa cəlb olunmuş şəxsin fəaliyyətinin 1 il ərzində monitorinqi.*

Qanunun ilkin variantında özünüməşğulluq proqramından yalnız işax-taran və işsiz kimi qeydiyyatda durmuş şəxslərin yararlanmaq hüququ var idi. 2021-ci ilin dekabrında bu şərt qanundan çıxarıldı. 2022-ci ilin yanvarında nazir Sahil Babayev ötən il ərzində 16232 şəxsin özünüməşğulluq proqramına cəlb olunduğunu bildirdi, həmin şəxslərin seçdikləri biznes istiqamətləri üzrə aktivlərlə təminatı işlərinin aparıldığını dedi. Bu, proqramın icrasına başlanan 2017-ci ilə nisbətən 13,6 dəfə çoxdur.¹⁴² Ancaq 2021-ci ildə ünvanlı dövlət sosial yardımı almış şəxslərin sayının 21%-ə qədərdir və ya bu şəxslərin sayından 4,8 dəfə azdır.

142 <https://report.az/sosial-mudafie/oten-il-77-minden-cox-issiz-ve-isaxtaran-isle-temin-edilib/>

15. KOMPENSASIYA VƏ YARDIM

Azərbaycanda dövlətin sosial müdafiə siyasətinə uyğun olaraq, vətəndaşlara kompensasiya və digər formada yardımlar da ödənilir. Qanunvericilik bazasında belə ödəniş formalarının konkret hüquqi əsasları olmasa da, xüsusi hallarda ağır duruma düşmüş şəxslərə, yaxud hər hansı əlamətdar günlə bağlı bəzi vətəndaşlara belə yardımlar edilir.

2020-ci ildə--II Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycanın döyüş zonasından kənarında olan yaşayış məntəqələri də hədəfə alındı. Nəticədə mülki əhalidən ölənlər oldu, evlər dağıldı. Elə həmin il, noyabrın 6-da prezident "2020-ci il, sentyabrın 27-dən başlayaraq, Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə təcavüzü nəticəsində mülki əhaliyə, dövlət əmlakına, o cümlədən infrastruktur obyektlərinə, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsi və aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında" sərəncam imzaladı. Sərəncam əsasında dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsini və aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradıldı. 2020-ci ilin dekabrında isə dövlət başçısı "2020-ci il, sentyabrın 27-dən başlayaraq Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə təcavüzü nəticəsində mülki əhaliyə dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" sərəncam imzaladı. Sərəncamda mülki əhaliyə, dövlət əmlakına, infrastruktur obyektlərinə, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə dəymiş ziyanın dövlət vəsaiti hesabına aradan qaldırılmasına dair təkliflərin hazırlandığı, ilkin mərhələdə zərərçəkmiş mülki əhalinin zəruri ehtiyaclarının təmin edilməsi və onların məişət və şəxsi əşyalarına dəymiş ziyanın aradan qaldırılması məqsədiylə aşağıdakı məbləğlərdə yardımın ödənilməli olduğu deyilir:

- *dağıdılmış və ya qəzalı vəziyyətə düşmüş yaşayış evləri üzrə məişət əşyalarına dəymiş ziyanla bağlı hər bir ailəyə 6000 manat, şəxsi əşyalara dəymiş ziyanla bağlı hər bir ailə üzvünə 1500 manat məbləğində;*
- *digər ziyan dəymiş yaşayış evləri üzrə hər bir ailəyə 1000 manat*

məbləğində

Dövlət Komissiyasının gəldiyi nəticəyə görə, ümumilikdə dəymiş ziyanın məbləği təxminən 91 milyon manatdır. Nəqliyyat vasitələri üzrə dəymiş ziyan 400 min manat məbləğində, kənd təsərrüfatı üzrə (mal-qara, texnika və s.) 1 milyon 311 min manat, sahibkarlıq subyektləri üzrə (avadanlıq, alət) 2 milyon 500 min, Tərtər Pambıq zavoduna dəyən zərər 3 milyon 524,6 min manat, infrastruktur üzrə (avtomobil yolları, poçt, rabitə, elektrik, qaz və su təchizatı, informasiya təminatı) 27 milyon 410 min, fərdi yaşayış, çoxmənzilli evlər və digər tikililər üzrə ziyan 19 milyon 200 min manat olub.¹⁴³

Gəncə şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Niyazi Bayramov raket atılması nəticəsində evi dağılanlarla görüşdə deyib: “Dağılmış bütün evlərin əvəzinə yeni evlər veriləcək, kimin nə problemi varsa, bildirsin. Zərər çəkmiş hər bir şəxs prezidentin, I vitse-prezidentin diqqətindədir.”¹⁴⁴

Gəncədən olan millət vəkili Musa Quliyev bildirib ki, Ermənistanın Gəncəyə hava hücumu nəticəsində 700 evə ziyan dəyib ki, onlardan 200-ü tamamilə dağılıb, yararsız vəziyyətdədir. 200 ailə evsiz qalıb, onlar ya qohum evlərində, ya yataqxanalarda, ya da kirayə evlərdə yerləşdiriliblər (Gəncə hadisələrində 133 nəfər yaralanıb, 26 nəfər dünyasını dəyişib).¹⁴⁵

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun yaydığı məlumatda deyilirdi ki, yararsız vəziyyətə düşmüş mülki obyektlərin sayı 402, çoxmənzilli yaşayış binalarının sayı 90, yaşayış evlərinin sayı 2243-dür.¹⁴⁶ Sonra Baş Prokurorluq məlumatlarını dəyişərək, yararsız vəziyyətə düşmüş mülki obyektlərin sayının 398, çoxmənzilli yaşayış binalarının sayının 90, yaşayış evlərinin sayının 2174-olduğunu bildirdi.¹⁴⁷

Ancaq zərərçəkmiş şəxslər kompensasiya almaqda çətinlik çəkdiklərini bildirirlər. Əsas şikayətlər kompensasiyaların yubalıdması¹⁴⁸; kompensasiya məbləğinin azlığı¹⁴⁹; zərərçəkənlərin kirayə qaldıqları dövr üçün icarə haqqının ödənməməsi; bərpa edilməli evlərin bərpasının gecikdirilməsi¹⁵⁰; müəyyən

143 <https://asanradio.az/news/31960>

144 <https://reyting.az/cemiyet/42585-gncdki-terror-zaman-evlri-dalanlara-yeni-evlr-verilck.html>

145 https://www.musavat.com/news/gencede-ermeni-terroru-neticesinde-dagilan-evlerin-tikintisine-baslanilacaq_748260.html

146 https://apa.az/az/cebhe_xeberleri/Ermni-txribatlari-nticsind-90-yasayis-binasi-2243-yasayis-evi-402-mulki-obyekt-yararsiz-hala-dusub-612240

147 <https://genprosecutor.gov.az/az/post/3097#gallery>

148 <https://toplum.tv/sosial/evi-dagilmis-sakin-bas-memar-deyir-ki-genceye-bombani-men-atmisam>

149 <https://toplum.tv/sosial/gence-sakini-evinin-tavani-yungul-zerer-grmus-aile-de-1000-manat-alsin-men-de->

150 <https://gancapost.info/az/article/4789/gencede-evi-raketden-dailan-ailekirayehaqqi-demeye-imkanimiz-catmir-hkumet-kmek-etmir/>

edilmiş kompensasiya məbləğinin tam ödənilməməsindəndir¹⁵¹.

2020-ci ilin aprelində NK Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyində (ƏƏSMN) işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunduğu dövrdə aylıq 190 manat məbləğində birdəfəlik ödəmə verilməsini qərara aldı.¹⁵² ƏƏSMN-nin yaydığı məlumatlara əsasən, bir il ərzində gəlirini itirən qeyri-formal işləyən şəxslərdən ibarət aztəminatlı 600 min şəxsə birdəfəlik ödəmə edilib (ümumilikdə 450 milyon manat).¹⁵³

Maraqlıdır ki, hökumət bu ödəniş haqda elan verərkən 200 min şəxsin belə yardıma ehtiyacı olduğunun müəyyən edildiyini bildirmişdi. Yardıma hüquq çatanlar müraciət etdikdə belələrinin sayının bir neçə dəfə çox olduğu ortaya çıxdı. Nəticədə hökumət 600 min şəxsin müraciətini təmin etməli oldu. Digərləri yardımsız qaldı. Bu məsələ ölkədə həm də işsizliklə bağlı statistik məlumatlarda ciddi problemlərin olduğunu göstərdi.

Bunlardan əlavə, prezident hər il 1941-1945-ci illər II Dünya müharibəsində qələbənin ildönümü münasibətiylə həmin müharibənin iştirakçılara, II Dünya müharibəsində həlak olmuş və ya sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarına, həmin dövrdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallarla təltif edilmiş şəxslərə 1500 manat, II Dünya müharibəsi illərində döyüş cəbhələrinin arxa hüdudları, yaxud döyüşən donanmaların əməliyyat zonaları daxilində ordunun və donanmanın mənafeyi üçün tapşırıqları yerinə yetirmiş xüsusi birləşmələrin işçilərinə, Leninqrad şəhərinin müdafiəsinə görə müvafiq medal və döş nişanı ilə təltif edilmiş şəxslərə, Leninqrad şəhərinin mühasirəsi iştirakçılara 750 manat olmaqla Prezidentin Ehtiyat Fondundan birdəfəlik yardım edir. Bu yardımlardan yararlanan şəxslərin sayı 2020-ci ildə 7600, 2021-ci ildə isə 6083 nəfər olub.

151 <https://toplum.tv/sosial/muharibe-vaxti-ziyan-gormus-genceliler-hele-de-pullarimizi-ala-bilmirik>

152 <http://www.e-qanun.az/framework/44865>

153 https://www.sosial.gov.az/post_420057

16. GÜZƏŞTLİ MƏNZİL TƏMİNATI

“Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” qanunun (1992) 43-cü maddəsində deyilirdi ki, əlillər dövlətin hesabına mənzillə təmin edirlər. I qrup əlillərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrinə mənzillər növbədənənar verilir. Əlillərin, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı olan şəxslər hesab edilməsinin əsasları, onlara mənzil verilməsinin növbəliliyi Azərbaycan Respublikasının mənzil qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. I qrup əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələri, habelə II və III qrup müharibə əlilləri ailədə adambaşına 9 kvadratmetr və daha az yaşayış sahəsi ilə təmin edilmiş olduqda mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı olan şəxslər sayılırlar. Mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı olan şəxs qismində uçota durmuş müharibə əlili vəfat etdiyi halda güzəştli mənzil uçotu onun ailə üzvləri üçün, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada saxlanılır.¹⁵⁴

Bu qanun 2018-ci ildə “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” qanunla əvəzləndi. Yeni qanunun 31-ci maddəsində müəyyən edildi ki, əlilliyi olan şəxsin yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan hesab edilməsinin əsasları və yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan qismində uçota alınması qaydaları Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan şəxs qismində uçota alınmış əlilliyi olan şəxs vəfat etdiyi halda həmin uçot onun ailə üzvləri üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada saxlanılır.¹⁵⁵ “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında” qanunun (1993) 4-cü maddəsində deyilir ki, şəhid ailəsinin yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə, hökumətin müəyyənləşdirdiyi qaydada, yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Mənzil şəraitini yaxşılaşdırmağa ehtiyacı olan şəhid ailələri yaşayış sahəsi ilə birinci növbədə təmin olunurlar. Şəhid ailəsinə

¹⁵⁴ <http://e-qanun.az/framework/7652>

¹⁵⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/39591>

onun arzusuna görə fərdi mənzil tikintisi üçün güzəştli ssuda, yaşadığı yerdən asılı olaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ölçüdə torpaq sahəsi, habelə bağçılıq birliyinə (kooperativə) qəbul zamanı üstünlük verilir.¹⁵⁶

“Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında” qanunun (1993) 6 və 7-ci maddələrində isə bu kateqoriyadan olan əlilin ərizə verdiyi gündən (mənzil şəraitini yaxşılaşdırmağa ehtiyacı olan hesab edilərsə) bir il müddətində növbədənkənar və ya ilk növbədə (kateqoriyalarından asılı olaraq) mənzil sahəsi ilə təmin olunmaq, fərdi mənzil tikintisi üçün növbədənkənar torpaq və bağ sahələri almaq hüquqları təsbit edilib.¹⁵⁷

“Veteranlar haqqında” qanunun (1994) 11-ci maddəsində deyilir ki, veteranlar Azərbaycan Respublikasının mənzil qanunvericiliyində onlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlərdən istifadə edir, eyni zamanda qaraj, mənzil tikintisi kooperativlərinə və bağçılıq ortaqlıqlarına (birliklərinə) daxil olmaq sahəsində üstünlüklərə malikdirlər.¹⁵⁸

Qanunvericilik aktlarında müxtəlif qruplardan olan şəxslərin pulsuz və ya güzəştli şərtlərlə mənzil almaq hüquqları bəyan edilir. Bu hüquqların təmin edilməsi qaydası olaraq, mənzil qanunvericiliyinə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qəbul ediləcək qaydalara göndəriş edilir. Lakin bu şəxslərin uçota alınması qaydası, güzəştlərin şərtləri və forması nə 2009-cu ilə kimi qüvvədə olan Mənzil Məcəlləsi, nə də 2009-cu ildən sonra qəbul edilmiş Mənzil Məcəlləsində nizamlanıb. Bundan əlavə, heç bir icra hakimiyyəti orqanı bu məsələlərlə bağlı hər hansı qayda qəbul etməyib.

Köhnə Mənzil Məcəlləsində birinci növbədə və növbədənkənar mənzil almaq hüququ olan şəxslər sadalanır, birinci növbədə mənzil almaq hüququ aşağıdakı şəxslərə verilir:

- *Böyük Vətən müharibəsi əlillərinə, həlak olmuş və ya xəbərsiz itkin düşmüş döyüşçülərin (partizanların) ailələrinə və müəyyən edilmiş qaydada onlara bərabər tutulan şəxslərə;*
- *Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarına, Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarına, habelə Şöhrət, Əmək Şöhrəti, “SSRİ Silahlı Qüvvələrində Vətənə xidmət etməyə görə” ordenlərinin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslərə;*

SSRİ qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunan xəstəliklər siyahısında göstərilmiş bəzi xroniki xəstəliklərin ağır formalarına tutulmuş şəxslərə;

156 <http://www.e-qanun.az/framework/8616>

157 <http://www.e-qanun.az/framework/8738>

158 http://www.e-qanun.az/framework/8964#_edn6

Vətəndaş müharibəsi və Böyük Vətən müharibəsi dövründə, SSRİ-nin müdafiəsi uğrunda başqa döyüş əməliyyatları zamanı döyüşən ordunun tərkibində olmuş şəxslərə, vətəndaş müharibəsinin və Böyük Vətən müharibəsinin partizanlarına, habelə SSRİ-nin müdafiəsi uğrunda döyüş əməliyyatlarında iştirak etmiş başqa şəxslərə;

I və II qrup əmək əlillərinə, əlilliyə görə əmək pensiyası almaq hüququ olan sağlamliq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərə və hərbi qulluqçular sırasından olan I və II qrup əlillərə;

Dövlət vəzifəsini və ya ictimai vəzifəni icra edərkən, insan həyatını xilas etmək, sosialist mülkiyyətini və hüquq qaydasını mühafizə etmək üçün SSRİ vətəndaşı borcunu yerinə yetirərkən həlak olmuş, yaxud bədbəxt hadisə nəticəsində istehsalatda həlak olmuş şəxslərin ailələrinə;

İstehsal sahəsində uzun müddət vicdanla işləmiş fəhlələrə və qulluqçulara;

“Qəhrəman ana” adı verilmiş, yaxud “Analıq şərəfi” ordeni və ya “Analıq medalı” ilə təltif olunmuş analara, çoxuşaqlı ailələrə və tək analara;

Əkiz uşaq doğulan ailələrə.

Növbədənkənar mənzil almaq hüququ olan şəxslər aşağıdakılardır:

Təbii fəlakət nəticəsində mənzili yaşayış üçün yararsız hala düşmüş vətəndaşlar;

Dövlət uşaq müəssisəsindən, qohumlarının, qəyyumunun və ya himayəçisinin yanından qayıdanların əvvəllər yaşadıkları sahəyə hüququnun qanunla saxlandığı, lakin bu sahəyə köçmək mümkün olmadığı hallarda həmin şəxslər, habelə əvvəllər mənzil sahəsi olmayan valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar;

Aspiranturanı, klinik ordinatorunu, ali, orta ixtisas, texniki peşə və digər tədris müəssisələrini bitirən və təyinat əsasında başqa yerə köçməklə əlaqədar işə göndərilən şəxslər;

Qanunsuz məhkum olunmuş və sonralar təmizə çıxarılmış, əvvəlki yaşayış sahəsini qaytarmaq mümkün olmayan vətəndaşlar;

Hər hansı təhsil müəssisəsini bitirən, əhaliyə sosial xidmət müəssisələrindən buraxılan, azadlıqdan məhrum etmə müəssisələrindən azad olunan, əvvəllər mənzil sahəsi olmayan, yaxud əvvəllər yaşamış olduqları mənzil sahəsinə köçməsi mümkün olmayan, “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyən olunmuş valideynlərini itirmiş və valid-

eyn himayəsindən məhrum olmuş şəxslər.

Yeni Mənzil Məcəlləsinin 48-ci maddəsində ümumi qaydada yaşayış sahələrinə ehtiyacı olan vətəndaşlara (2020-ci ilin mayında edilən əlavəyə əsasən, o cümlədən sosial müdafiəyə ehtiyacı olan aztəminatlı gənclərə) dövlət və ya bələdiyyənin mənzil fondunun yaşayış sahələrinin verilməsi nəzərdə tutulub. Bu kateqoriyadan olan vətəndaşlar ümumi qaydada uçota duraraq, sosial kirayə müqaviləsi əsasında mənzil ala bilər. Ancaq məcəllədə yuxarıda sadalanan sosial müdafiəyə ehtiyacı olanlar və yuxarıda sadalanan qanunlar əsasında güzəştli şərtlərlə mənzil almaq hüququ olanlarla bağlı heç bir nizam-lama yoxdur. 20 yanvar və Qarabağ müharibəsi əlillərinin və s. kateqoriyadan olanların ayrıca uçotunun aparılması nəzərdə tutulmur. Bununla belə, yerli icra hakimiyyətləri yuxarıda sadalanan qanunlarda göstərilən kateqoriyadan olan şəxsləri güzəştli şərtlərlə mənzil almaq hüququ olan şəxslər kimi qeydə alırlar. Amma bu uçotun vahid qaydası olmadığından praktikada hər bir icra hakimiyyəti özü uçot qaydası müəyyən edir. Məsələn, Bakının Yasamal rayon İcra hakimiyyəti hər bir kateqoriyadan olan şəxslərin siyahısını ayrıca müəyyən etdiyi halda¹⁵⁹, Lənkəran rayon İcra hakimiyyəti bütün kateqoriyadan olan şəxslərin vahid uçotunu aparır¹⁶⁰.

I Qarabağ müharibəsi əlilinin qızı olan Röya Məmmədovanın dediyinə görə, Zərdab rayon İcra hakimiyyətində 51 sayılı sərəncamla 39 (6 sentyabr 2010), 9 sayılı sərəncamla 21 (6 fevral 2012) şəhid ailəsi və Qarabağ müharibəsi əlili mənzil növbəsinə götürülüb. Ancaq növbədə kimin neçənci olacağı belli deyil.¹⁶¹

Belə uçotlar aparılsa da, mənzil şəraitini yaxşılaşdırmağa ehtiyacı olan vətəndaşlar, həmçinin güzəştli şərtlərlə ev almaq hüququ olan şəxslər üçün mənzil tikintisi bəzən uzun müddət həyata keçirilmir. 2011-ci ildə prezident "Azərbaycan Ordusunun hərbi qulluqçularının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri barədə" fərman imzaladı. Fərmanda deyilir: "Azərbaycan Ordusunun 20 təqvim ili və daha çox qüsursuz xidmət etmiş hərbi qulluqçuları dövlət vəsaiti hesabına mənzillə təmin olunsun."¹⁶²

2014-cü ildə isə prezident "Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar əlil olmuş şəxslərin və şəhid ailələrinin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair əlavə tədbirlər haqqında" sərəncam imzaladı. Sərəncamda deyilirdi: "Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiya quruluşunun

159 <http://yasamal-ih.gov.az/page/57.html>

160 <http://lenkeran-ih.gov.az/page/46.html>

161 <https://www.sosial.gov.az/Elave%20sekil/Zerdab.pdf>

162 <http://www.e-qanun.az/framework/22834>

müdafiəsi ilə əlaqədar əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi daim diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. 2014-cü ilədək bu kateqoriyadan olan 4278 şəxs və şəhid ailəsi mənzillə təmin edilmiş, 5731 nəfər yerli icra hakimiyyəti orqanlarında yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan şəxs qismində uçota alınmışdır.” Prezident bu sənədlə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə göstəriş verirdi ki, 2014-cü il, yanvarın 1-dək yerli icra hakimiyyəti orqanlarında yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan qismində uçota alınmış əlillərin (sərəncamda göstərilən səbəblərdən əlil olanların) və şəhid ailələrinin 2014-2018-ci illər ərzində mənzil və ya fərdi evlə təmin edilməsi üçün tədbirlər planı hazırlasın və planı prezidentlə razılaşdırmaqla həyata keçirsin. 2019-cu ilin yanvarında prezident bu sərəncama düzəliş edərək, müharibə əlilləri və şəhid ailələrinin mənzil və ya fərdi evlə təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan müddəti 10 il artırdı (2014-2028).

ƏƏSMN-nin saytının və açıq informasiya mənbələrinin monitorinqi sərəncamda bəhs edilən planın hazırlanıb-hazırlanmadığını müəyyən edə bilmədi. Nazirliyin yaydığı məlumatlarda bu günə kimi Çernobil AES-də hərbi xidmətlə əlaqədar əlil olmuş vətəndaşlara 300-ə yaxın mənzil verildiyi bildirilir.¹⁶³

Arif Şərifov deyir ki, Çernobil əlilidir, üstəlik, ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda döyüş əməliyyatlarında iştirak edib, Azərbaycanın Vətən Müharibəsi Veteranlar Birliyinin üzvüdür. 2006-cı ilin mayından Bakı şəhəri, Nizami rayonu İcra Hakimiyyətində imtiyazlı şəxslərin mənzil növbəsindədir (Çernobil əlili kimi). 2014-cü ildə öyrənib ki, 2007-ci ildə mənzil növbəsinə götürülən, siyahıda ondan sonra olan Çernobil əlili Tahir Bayramova mənzil verilib. A.Şərifov bu barədə hər yerə şikayət edib, nəticə olmayıb. (Şikayətçinin dediklərini ƏƏSMN-in, eləcə də Bakı şəhəri, Nizami rayon İcra Hakimiyyətinin məktubları və digər sənədlər də təsdiq edir).

ƏƏSMN-nin saytının monitorinqi zamanı məlum olur ki, Astara rayonundan olan şəhid anası Simuzər Lələyeva 2009-cu ildən mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı güzəştli mənzil növbəsində (32-ci şəxs) durub. S.Lələyeva bildirir ki, rayonun İcra Hakimiyyətinə və nazirliyə müraciət edərək, başqa şəhid ailələri kimi onun üçün də balaca ev tikilməsini istəyib. Ona növbəsinə gözləməyi tövsiyə ediblər. Lakin ana növbədə ondan sonra olan şəhid ailəsi üzvü Nizaməli Rzayev üçün ev tikildiyini öyrənib. “Mənim 80 yaşım var, yəqin gözləyirlər ki, ölüm və məsələ öz-özünə həll olunsun.”

ƏƏSMN-nin 2017-2019-cu illəri əhatə edən hesabatından (digər hesabatlar açıq deyil) görünür ki, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiyaya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar əlil olmuş

¹⁶³ https://www.sosial.gov.az/post_446454

şəxslər və şəhid ailələrindən 2017-ci ildə 315 nəfəri mənzil və ya fərdi evlə, 2018-ci ildə 626 nəfəri mənzillə, 2019-cu ildə 934-ü mənzil və ya fərdi evlə təmin olunub.¹⁶⁴

Ancaq ƏƏSMN-nin hesabatlarındakı rəqəmlər DSK-nin məlumatlarına uyğun gəlmir. DSK-nin hesabatının “3.8 Dövlət hesabına əhalinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və mənzillərin güzəştəldə edilməsi” bölməsində Qarabağ müharibəsi iştirakçlarına, əlillərinə, həlak olanların və həqiqi hərbi xidmətdə olanların ailələrinə 2017-ci ildə 102, 2018-ci ildə 151, 2019-cu ildə 914, 2020-ci ildə 1567 mənzil verildiyi qeyd olunur.¹⁶⁵

2021-ci ilin yanvarında prezident yeni sərəncam imzalayaraq, 2014-cü il, yanvarın 1-dən 2020-ci il, yanvarın 1-dək yerli icra hakimiyyəti orqanlarında yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan şəxs qismində uçota alınmış, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin, konstitusiyaya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin və şəhid ailələrinin, uçota alınma tarixindən asılı olmayaraq, Çernobil əlilələrinin, eləcə də 2020-ci ildə aparılan hərbi əməliyyatlar zamanı əlil olmuş şəxslər və şəhid ailələrinin mənzil və ya fərdi evlə təmin edilməsi üçün tədbirlər planının hazırlanmasını istədi. Sərəncama əsasən, planı ƏƏSMN hazırlamalı, prezidentlə razılaşdırılmalı, sərəncamda qeyd olunan şəxslər 2021–2025-ci illər ərzində evlə təmin edilməlidirlər.¹⁶⁶

Amma prezidentin bu son sərəncamı əlavə hüquqi problemlər yaratdı. Belə ki, dövlət başçısının bundan əvvəlki sərəncamı (20 iyun, 2014) 2014-cü ilə kimi mənzil uçotuna götürülmüş şəxslərin mənzillə təminatının 2018-ci ilə kimi başa çatdırılmasını nəzərdə tuturdu. Sonrakı (29 yanvar, 2019) sərəncam bu müddəti 2028-ci ilə kimi uzatdı. Yeni tapşırıq--2014-cü ildən sonra uçota götürülmüş əlil (müharibə əlilləri) və şəhid ailələrinin mənzil təminatının 2021–2025-ci ilə kimi müəyyən edilməsi bu kateqoriyadan olan şəxslərə münasibətdə növbəlilik prinsipinin pozulmasına, ayrışeçkiliyə yol verdi. Belə çıxır ki, 2014-cü ilə kimi mənzil qeydiyyatına alınanlar (əsasən I Qarabağ müharibəsi iştirakçıları) 2028-ci ilə kimi ev alacaqlar, 2020-ci ildən sonra qeydiyyata alınanlar (II Qarabağ müharibəsi iştirakçıları) evlə 2025-ci ilə kimi təmin olunacaqlar.

2016-cı ildə prezidentin sərəncamıyla Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi (MİDA) təsis edildi¹⁶⁷. MİDA-nın nizamnaməsində bildirilir ki, agentliyin əsas məqsədi, vətəndaşların güzəştəldə mənzil əldə etmələrinə şərait yaratmaq, bunun üçün agentliyin sərəncamına verilmiş

164 <https://www.sosial.gov.az/illik-hesabatlar>

165 https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/003_8.xls

166 <http://www.e-qanun.az/framework/46720>

167 http://e-qanun.az/framework/32563#_edn2

torpaq sahələrində müasir memarlıq üslubunda, ekoloji və enerji səmərəliliyi tələblərinə cavab verən yaşayış binalarının və digər tikinti obyektlərinin tikintisini təşkil etmək, habelə həmin torpaq sahələrində ərazi planlaşdırılması, layihələndirmə və memarlıq sahələrində siyasətin həyata keçirilməsində iştirak etmək və fəaliyyəti əlaqələndirməkdir.¹⁶⁸

Bu lahiyə çərçivəsində güzəştli mənzil almaq hüququna malik olan şəxslər:

1. Gənc ailənin üzvü olan aşağıdakı şəxslər:
 - *şəhid ailəsinin üzvü (əri/arvadı, övladları); Milli Qəhrəman (özü,əri/arvadı, övladları); məcburi köçkün və ya ona bərabər tutulan şəxs; ən azı 3 il dövlət qulluğunda qulluq edən, o cümlədən dövlət qulluğunun xüsusi növündə xidmət keçən şəxs; ən azı 5 il dövlət ümumtəhsil məktəbində müəllim işləyən şəxs; fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olan şəxs; idman sahəsində xüsusi xidmətləri olan şəxs (fəxri bədən tərbiyəsi və idman xadimi, ölkə miqyaslı yarışların qalibi (I yer), beynəlxalq miqyaslı yarışların mükafatçısı (I, II və ya III yer);*
2. Ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq, aşağıdakı şəxslər:
 - *elmlər doktoru elmi dərəcəsi olan şəxs; ən azı 15 il dövlət qulluğunda qulluq edən şəxs; ən azı 3 il hərbi xidmətdə olan (müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulardan başqa), həmçinin ehtiyata və istefaya buraxılmış hərbi qulluqçular ("Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" qanunun 41.0.6-cı, 41.0.7-ci, 41.0.8-ci, 41.0.10-cu, 42.0.3-cü, 42.0.4-cü və 42.0.5-ci maddələrində nəzərdə tutulan hallarda ehtiyata və ya istefaya buraxılmış hərbi qulluqçular istisna olmaqla); ən azı 3 il daxili işlər orqanlarında xidmət keçən xüsusi rütbəsi olan şəxs.*¹⁶⁹

2018-2022-ci illərdə Bakının Yasamal rayonu və Hövsan qəsəbəsinin ərazisində, Gəncə və Sumqayıtda 11087 mənzillik yaşayış binaları, 5 ümumtəhsil orta məktəbindən, 8 uşaq bağçasından, 1 ticarət mərkəzi və 1 tibb məntəqəsindən ibarət 6 yaşayış kompleksinin inşası nəzərdə tutulub. 2021-ci ilin dekabr ayına bunlardan 5-nin inşası başa çatıb.¹⁷⁰

Prezident İ.Əliyevin "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçularının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri barədə" 2011-ci il tarixli fərmanına əsasən, 20 il və daha çox qüsursuz xidmət edən hərbi qulluqçular dövlət vəsaiti hesabına mənzillə təmin olunurlar. İndiyədək 2208 hərbi bu təşəbbüsdən faydalanıb. 2022-ci ildə daha 130 hərbi ailəsinə mənzil verilib. Onlardan 48-i MİDA-nın Hövsan Yaşayış Kompleksində mənzillə təmin

168 <http://www.e-qanun.az/framework/37830>

169 <https://www.mida.gov.az/mmc/?/az/newsread/20/>

170 <https://www.youtube.com/watch?v=oDfrnTRgXKQ>

olunub.¹⁷¹

Fərmandan başqa, “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” qanunun (1991) 12-ci maddəsində ehtiyata və ya istefaya çıxmış hərbi qulluqçuların mənzillə təmin olunma haqqı nəzərdə tutulub. Bu iki normativ sənədin nizamlanma dairəsi üst-üstə düşsə də, nizamladıqları məsələlərlə bağlı sistemli əlaqələri bəlli deyil. Prezidentin fərmanı əsasında mənzillərin verildiyi elan olunsay da, qanun əsasında mənzil uçotuna durmuş hərbi qulluqçuların problemlərinin həlli ilə bağlı məlumat yoxdur.

Mənzillərin bölüşdürülməsi “Güzəştli mənzil” elektron sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Ancaq bir çox vətəndaş bu sistemə girməyin mümkünlüyündən şikayətlənir. Sistemə daxil ola bilənlər də gecikdiklərini, mənzillərin satıldığını görür, nəticədə prosesin şəffaflığına inanmırlar.¹⁷²

Güzəşt qazananlar bir yana, mənzil şəraitini yaxşıladırmağa ehtiyacı olan adi vətəndaşlar da var. Və bütün yerli icra hakimiyyətləri orqanlarında hələ Sovet dövründən yığılan pulsuz mənzil növbələri cədvəlləri qalır. Dövlət, ona keçmiş hökumətdən miras qalmış bu öhdəliyini rəsmi şəkildə inkar etməyib, üstəlik, müstəqillik dövründə yeni şəxsləri uçota almaqla vətəndaşları bu öhdəliyi tanıdığına inandırır. Yeni Mənzil Məcəlləsində də vətəndaşlara sosial kirayə müqaviləsi əsasında mənzil verilməsi nəzərdə tutulur. Bununla belə, hökumətin bu sferadakı mövqeyi aydın deyil. Mənzərəni təsəvvür etmək üçün, məsələn, Yasamal rayonu üzrə müvafiq yerli icra hakimiyyətinin rəqəmlərinə baxaq: birincisi 1 aprel, 1960-cı ildə, sonuncusu 27 oktyabr, 2020-ci ildə olmaqla 2145 şəxs mənzil növbəsinə yazılıb.¹⁷³

171 <https://president.az/az/articles/view/55102>

172 <https://xeberler.az/new/details/mida-nin-cokmus-guzestli-menzil-sistemi-yeniden-qurulub--20945.htm>; <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-45413951>; <http://pia.az/mida-nin-menzil-bolgusune-xakerler-mudaxile-edir-%C2%A0-328073-xeber.html>

173 <http://yasamal-ih.gov.az/userfiles/files/Umumi%20esaslara%20menzil%20ucot%20siyahisi.docx>

XÜLASƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Son illərin müsbət tendensiyalarından biri, sosial müdafiə sferasının kütləvi elektronlaşdırılmasıdır. Elektronlaşma 2 istiqamətdə aparılır: inzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında elektron mübadilə sistemləri və müəyyən statusa malik olan şəxslərin elektron bazaları yaradılır. Ancaq elektron mübadilə sistemlərində də ciddi problemlərə rast gəlinir. Məsələn, “Güzəştli mənzil” proqramından şikayətlər çoxdur, 2022-ci ilin martında satışa çıxarılan 500 mənzilin 5 saniyəyə satıldığı ortaya çıxıb. Bu proqramın problemlərindən biri, elektron lotereya xüsusiyyəti daşması, növbəlilik sistemindən kənar olmasıdır.

Bundan əlavə, həm ayrı-ayrı statuslar, həm də statusların əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi baxımından ciddi problemlər qalır. Məsələn, qanunvericilikdə şəhidlik statusu anlayışında qeyri-müəyyənlik var, müharibə iştirakçısı (veteran) statusunun əldə olunmasının qanunda qeyri-müəyyən norma ilə veteran vəsiqəsindən asılı edilməsi veteranlar üçün problem yaradır.

Əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin müəyyən edilməsində yeni sistemə keçid prosesi gedir. Amma bu sistem inzibati qurumlara əlillik statusunun müəyyən edilməsiylə bağlı çox geniş diskresiya imkanı verir.

1990-cu il, 20 yanvar hadisələri zamanı şəhid olan şəxslərin ailələri və əlillər üçün qanunda nəzərdə tutulmuş vəsiqə, illər keçməsinə baxmayaraq, verilməyib.

Çernobil AES-də baş vermiş qəzanın nəticələrinin aradan qaldırılmasında iştirak etmiş şəxslərin iki kateqoriyaya bölünməsi aktuallığını itirsə də, qanunvericiliyin belə fərqləndirmədən hələ də istifadə etməsi diskriminasiyadır.

Əfqanıstan müharibəsi iştirakçılılarına gəldikdə, Sovet İttifaqının dağılması ilə yeni ictimai baxışın yaranması və 1979-1989-cu illərdə Əfqanıstana sovet qoşunlarının yeridilməsinə siyasi baxışın dəyişməsi sanki həmin müharibənin iştirakçılılarına olan münasibəti də dəyişib, onlar təminatlardan uzaq düşüblər. Halbuki Azərbaycan Respublikasının siyasi prioritetləri Sovetlər İttifaqındakından fərqlənsə də, dövlətin vətəndaş qarşısındakı öhdəliklərinə, xüsusi ilə müharibədə dövlətin çağırışı və imperativ qərarları əsasında iştirak

etmiş şəxslər qarşısında öhdəliklərə hörmətlə yanaşılmalıdır.

İşğal edilmiş torpaqlar azad ediləndən sonra dövlətin qarşısında həm də məcburi köçkünlərlə bağlı yeni vəzifələr yaranıb. Məcburi köçkünlərin azad edilmiş torpaqlarına qaytarılması məsələsinə xüsusi diqqət göstərmək, ədalətlik, qanunilik və bərabərlik prinsipinə əməl etmək zəruridir. Torpaqlarından didərgin düşənlərin digər Azərbaycan vətəndaşlarından fərqli olaraq, torpaq islahatlarından yararlanma bilməmələri onların hüquqlarını pozur. Ona görə də məcburi köçkünlər ərazilərinə sadəcə qaytarılmamalı, onların geriyyə, hüquqları pozulana qədərki vəziyyətləri bərpa edilərək qayıtmalarını təmin etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə olunmalıdır və yalnız bu şərtlə qayıtdıqdan sonra onların məcburi köçkün statuslarına xitam verilməlidir.

Dünyada baş verən demoqrafik situasiyaya və humanitar böhran durumlarına həssas yanaşılmalı, Azərbaycan dövlətinin müasir dünya dövlətləri arasında imicinə önəm verəcək siyasət yürüdülməlidir. Siyasi səbəbdən status istəyən şəxslərin müraciətlərinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Azərbaycanda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəyyən edilməsi və statistikasının aparılması prosedurları ümumiyyətlə mövcud deyil. Belə uşaqların sayı, yalnız onları himayəyə götürən şəxslərə verilən müavinətlər əsasında hesablanır.

Hərbi qulluqçuların həyatının və sağlamlığının icbari sığortası ilə bağlı köhnə qanunvericiliyin yaratdığı öhdəliklərə qismən əməl olunur. 1997-ci ilə kimi əlil olmuş şəxslərin sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı görülən tədbirlər, planlar haqda məlumat yoxdur.

Pensiya təminatıyla bağlı son islahatlar dövlətin bu sahədən çəkilməsi tendensiyasını artırıb, sosial sığorta əsaslı pensiyaya keçid başlayıb. Lakin əmək bazarının kifayət qədər inkişaf etməməsi bu sahədə ciddi problemlər yaradır. Pensiya yaşının artırılması qaydası ölkədəki orta yaş həddi və orta ömür həddinə uyğun gəlmir. Yaşa görə pensiyaya çıxanların sayı azalır, həmçinin pensiyaya çıxdıqdan sonra bu pensiyadan yararlanmaq müddəti aşağı düşür. Nəticədə Azərbaycan bu baxımdan ən pis göstəriciləri olan ölkələr sırasındadır. Pensiya qanunvericiliyinin retrospektiv tətbiqində ciddi problemlər var, Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu sahədə birmənalı qərarları yoxdur.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsi işsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququnu təsbit edir. Ancaq işsizliklə bağlı qanunvericilik islahatları işsizlik müavinətini tam sığortalı fəaliyyətə çevirib və onu almaq hüququ olan subyektlərin dairəsini kəskin şəkildə daraldıb. Beləliklə, bu islahat konstitusiyaya zidd xarakter daşıyır.

Konstitusiyanın 38-ci maddəsi təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləğinin qanunla müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Lakin Azərbaycanda bu məbləğlər qanunla deyil, prezidentin sərəncamları ilə təyin edilir. Təqaüdlərə gəldikdə, onların sayını və əsaslarını müəyyən edən qanun qəbul olunmayıb. Təqaüdlər birbaşa prezidentin şəxsi arzusu ilə—istədiyi şəxslərə və ya qruplara təyin etdiyi məbləğlərə çevrilib.

Kompensasiya və yardımlarla (ünvanlı sosial yardım xaric) bağlı durum eynidir. Kompensasiya və yardımların verilməsinin hüquqi əsası qanundan irəli gəlmir, tamamilə hökumətin iradəsinə bağlıdır. Bunları nizamlayan ümumi qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi və bu ödənişlərin ümumi prinsiplərinin təsbit edilməsi bu sahədə şəffaflığı təmin etmiş olar.

Dövlət tərəfindən mənzil təminatına gəldikdə, hökumət bu sahədə vahid siyasət formalaşdırma bilməyib. Vətəndaşlar qarşısında yığılıb qalmış öhdəliklər bir kənara qoyulub, dövlət yeni siyasət formalaşdırıb. Hökumət ehtiyacı olan vətəndaşların mənzil təminatı ilə bağlı əvvəlki qanunlardan doğan öhdəliklərini görməzdən gəlir. Ümumiyyətlə, hökumətin bu sahədəki fəaliyyətində ciddi korrupsiya elementləri var.